

1964.1.8
AMH/1123

BIAŁOSTOCKIE TOWARZYSTWO NAUKOWE
Kompleksowa
Ekspedycja Jaćwieska

Jerzy Nalepa

JACWĘGOWIE

Nazwa i lokalizacja

BIAŁYSTOK 1964

Komisja wydawnicza BTN:

Jerzy Antoniewicz (przewodniczący), Tadeusz Cieślak
i Tadeusz Dzierżykraj-Rogalski

Redaktor

Jerzy Antoniewicz

Recenzenci:

Aleksander Kamiński i Jan Safarewicz

93805

Y 119/12

Białostockie Towarzystwo Naukowe

Adres redakcji: Białystok — Muzeum, Ratusz

PAŃSTWOWE WYDAWNICTWO NAUKOWE — WARSZAWA

Nakład 700+100. Ark. wyd. 3,75, druk. 3,75. Papier druk. sat. kl. III, 80 g 61 × 86.
Oddano do składu 3.II.1964 roku. Podpisano do druku w październiku 1964 r.
Druk ukończono w listopadzie 1964 roku. Cena 20 zł.

Zakł. Graf. „Tamka”, W-wa. Zam. 216 L-55.

W północno-wschodnim kącie dzisiejszego państwa polskiego mieści się ziemia, zwana Suwalszczyzną*. Jej naturalną osią geograficzną jest Czarna Hańcza, uchodząca do Niemna. Według zgodnej dziś opinii kompetentnych badaczy ziemia ta stanowiła trzon terytorium plemiennego bałtyckich Jaćwięgów¹. Plemię to występuje na kartach historii w latach 983—1283. Wiąże się też z nim nazwę Sudowia i Dajnowo, aczkolwiek w tym zakresie zaznaczają się różnice zdań. Nawiązanie nazwy Sudowia do antycznych Σουδινοί przesuwają metrykę tego ludu do czasów Klaudiusza Ptolemeusza. Ale nie miejsce tu na przedstawianie dziejów Jaćwięgów.

Nazwa Jaćwięgów objaśniana była rozmaicie. E. S. Świeżawski² referował w 1882 roku, że ich „... nazwiska wywodzą od Jodas-wezas (czarny

* Studium niniejsze powstało w ramach prac Sekcji Językoznawczej polsko-szwedzkiej Kompleksowej Ekspedycji Jaćwieskiej Białostockiego Towarzystwa Naukowego. Kierownikowi Sekcji, prof. Knutowi-Olofowi Falkowi (Slaviska Institutionen, Lund), autor składa podziękowanie za słowa zachęty, za wskazówki, zwłaszcza z zakresu baltologii i rusycystyki, za przedyskutowanie wielu związanych z podjętym tematem zagadnień. Dziękuję też Komisji Wydawniczej Białostockiego Towarzystwa Naukowego za przyjęcie tej rozprawy do druku w osobnej publikacji oraz za staranne jej wydanie. Rozprawa stanowi część pracy dyplomowej pt. „Studia nad nazwami plemion słowiańskich i bałtyckich”.

¹ Używam tu pisowni *Jaćwięg*, *Jaćwięż*, *jaćwieski*, co uzasadniam w niniejszej rozprawce. Por. H. Łowmiański, Studia nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego, Rozprawy Wydziału III Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie, t. 6, Wilno 1932, str. 39 i n.; S. Zajaczkowski, Jotvingų problema istoriografijoje, Lietuvos Praeitis, 2,2, Kaunas 1941; A. Kamiński, Jaćwież, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Wydział II, nr 14, Łódź 1953, rec. H. Łowmiański, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, 2(1954), nr 4, str. 716—721; S. Zajaczkowski, O nazwach ludu Jadźwingów, Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu, 18 (1953), str. 175—195; Tenże, Problem Jaćwieży w historiografii, Zapiski TNT, 19 (1953), str. 7—56; A. Kamiński, Z badań nad pograniczem polsko-rusko-jaćwieskim: rejon rzeki Sliny, „Wiadomości Archeologiczne”, 23 (1953), z. 2, str. 131—167; J. Wiśniewski, W sprawie badań nad pograniczem Jaćwieży, „Przegląd Historyczny”, 48 (1957), str. 319—326.

² E. S. Świeżawski, Jadźwingi..., art. w Słowniku geograficznym Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, Warszawa 1882, t. 3, str. 364.

rak), a także 'jautis', wół po litewsku. Nie znany z nazwiska autor encyklopedycznego artykułu pt. „Jadźwingi”³ uważał, że „... nazwa Prusów im nadana przypomina synonim jaźwiera, w norach żyjącego”. A. Brückner⁴ sądził, że nazwa Jaćwiągów pochodzi od bałtyckiego słowa *jetis* 'włócznia'. Th. Grienberger⁵ łączył interesującą nas nazwę ze staro-cerkiewno-słowiańskim wyrazem *jato*, znaczącym tyle, co 'rój, stado, gromada'. Inną jeszcze hipotezę wysunął znany lituanista K. Būga⁶. Przypuszczał on, że nazwa Jaćwiągów została urobiona od nazwy rzecznej **Jotva*, nie udało mu się jednak takiej rzeki znaleźć. Inaczej jeszcze rozwiązywał to zagadnienie E. Kucharski⁷, wywodząc omawianą nazwę od staropruskiego słowa *azva*, po polsku 'kobyła'. Nazwę tę rekonstruował jako *Azv-ing-ei* 'kobyłarze' argumentując, że Jaćwiągowie „po dawnym sarmackim panowaniu zachowali zwyczaj picia kobyłego mleka — 'aswinan dadan'”.

Etymologie, nawiązujące do czarnego raka, wołu, jaźwca i kobyłego mleka — nie zasługują na miano naukowych. Wywód od włóczni jest chybiony, bo przecież bronią tą posługiwali się nie tylko Jaćwiągowie. Nazwa „włóczniowcy” nie określałaby swą treścią szczególnej właściwości Jaćwiągów i dlatego nie mogłaby spełniać swej funkcji definiowania tego plemienia w sposób, wyróżniający je spośród innych. To samo dotyczy pomysłu, łączącego nazwę Jaćwiągów z rojem czy gromadą, bo przecież rojem czy gromadą było każde plemię. Lepsza jest hipoteza, dopatrująca się związku interesującej nas nazwy z rzeką, ale przecież rzeki **Jotvy* na ziemiach jaćwiąskich nie ma.

³ „Jadźwingi”, S. Orgelbranda Encyklopedia powszechna, Warszawa 1900, t. VII, str. 376.

⁴ A. Brückner, Starożytna Litwa, Warszawa 1904, str. 24; por. tegoż Słownik etymologiczny języka polskiego, Kraków 1927, str. 482, s. v. *Sarmata*.

⁵ Th. Grienberger, w rec. z dzieła M. Schönfeld, Wörterbuch der alten germanischen Personen- und Völkernamen, Heidelberg 1911, opublikowanej w piśmie „Anzeiger für indogermanische Sprach- und Altertumskunde, Beiblatt zu den Indogermanischen Forschungen, 32 (Strassburg 1913) str. 52.

⁶ K. Būga, Lietuv. kalbos žodynas, z. 2, wstęp, Kaunas 1925, str. LXXXVII i nast.

⁷ E. Kucharski, Mazowsze pierwotne i zagadnienie szczepów polskich, Studia staropolskie, Księga ku czci Aleksandra Brücknera, Kraków 1928, str. 42.

Kończąc przegląd dotychczasowych hipotez o genezie nazwy Jaćwiągów należy więc stwierdzić, że nazwa ta nie została objaśniona w sposób zadowalający i przekonujący.

W niniejszej rozprawie podaję propozycję nowej etymologii nazwy Jaćwiągów. Zasadza się ona na przyjęciu genetycznego związku między hydronimem Hańcza a etnonimem Jaćwiągowie. Założenie to ma niewątpliwie silne oparcie w realiach geograficzno-historycznych. Sprowadzają się one do tego, że — jak już wspomniano — właśnie nad Hańczą (Czarną) znajdowało się jądro plemiennego państewka Jaćwiągów. Na pierwszy rzut oka nazwy te nie mają między sobą nic wspólnego, do innych jednak wniosków prowadzi bliższe zbadanie sprawy.

Zacznijmy od nazwy rzeki.

Pierwszym badaczem, który przedstawił etymologię nazwy Hańcza, był wspomniany już baltolog K. Būga⁸. Według niego Hańcza jest nazwą pochodzenia bałtyckiego, w co zresztą nikt nie wątpi. Būga zrekonstruował ją jako **Ant-ia* i nawiązał do litewskiej czy też staropruskiej nazwy kaczki: *antis* (*antis*)⁹.

Kilkanaście lat temu R. Schmittlein¹⁰ pisał na temat Hańczy następująco: „Comme sur le domaine lituanien, *entia/antia* apparaît isolé ou en composition dans les toponymes européens... Le fait que *ančia* est employé isolément et non seulement en composition montre bien qu'il ne s'agit pas d'un simple suffixe, mais que nous avons affaire à un appellatif ancien désignant l'eau ou la rivière.”

Znany badacz hydronimii staroeuropejskiej, H. Krahe¹¹ podał jeszcze inne rozwiązanie. Krahe objaśnił nazwę *Ančia*/**Antia*, w tym również suwalską Hańczę, jako „die am Ende (an der Grenze) befindliche” = „End-Bach” „Grenz-Bach”.

Umyślnie zostawiłem na koniec najbardziej wyczerpujące i przekonujące

⁸ K. Būga, Lietuviu..., o. c., str. 79.

⁹ Nazwą tą z fonetycznego punktu widzenia zajmował się J. Salys, Kelios pastabos tarmių istorijai, Archivum Philologicum, 4, Kaunas 1934, str. 24.

¹⁰ R. Schmittlein, Études sur la nationalité des Aestii, tome I, Toponymie Lituanienne, Offenbourg en Bade, 1948, str. 111.

¹¹ H. Krahe, Alteuropäische Flussnamen, K., Exkurs: Der Flussname *Antia*, Beiträge zur Namenforschung, 6, Heidelberg 1955, str. 1 i n.

opracowanie nazwy Hańczy, przedstawione przez K.-O. Falka¹². Prof. Falk wykorzystał w swym studium nie tylko przekazy źródłowe, podające formy używane w przeszłości. Analizę filologiczną poszerzył przez rozpatrzenie osobiście zebranego materiału gwarowego i poprzez studia terenowe, spełniając tym samym podstawowe postulaty metodyczne szwedzkiej szkoły toponomastycznej. Streśmy jego wywody, podając zarazem najdawniejsze zapisy nazwy. Najstarszy z nich, *Anse*, pochodzi z roku 1385¹³. O dziesięć lat późniejszy (1395) zapis *Cleyne Ansee* dotyczy Białej Hańczy. W roku następnym (1396) zapisano nazwę Czarnej Hańczy w postaci *Anse*¹⁴. Bardzo interesujący jest zapis *Ianczo*, utrwalony przez Jana Długosza¹⁵ w drugiej połowie XV wieku, ale odnoszący się do roku 1418. Wydaje się, że forma ta jest śladem polskiej tradycji nazewniczej. W roku 1559 zapisano: ... *vs Anču...*, ... *na Anči rěččē...*, *na Rzecce Hanczi...*, ...*przez rzekę Hanczq...*, a w dziesięć lat później (1569): *ieziro Hancza Czarna, rzeka Hancza; Anča, Ančeju; na Ančy*¹⁶.

Przedstawiciele formy, jak również znane w języku polskim i białoruskim dodawanie protetycznego spirantycznego *h-* (por. Anna: *Hanna*, Ameryka: gwar. *Hameryka* itd.) bądź też *j-* (por. Agnieszka: *Jagnieszka*, Adam: *Jadam*, Andrzej: *Jędrzej* itd¹⁷, upoważniają do odrzucenia protezy. Protetycznego *h-* nie zna ani forma gwarowa: *anca* (-c- -mazurzenie!), ani też analogiczne nazwy na Litwie: *Baltóji Ančià* (jeziro i rzeka, dopływ Niemna) i *Ančià* (dopływ rz. Šešuvis na Żmudzi).

¹² K.-O. Falk, Wody wigierskie i huciańskie, Studium toponomastyczne, Uppsala 1941, t. I, str. 166—169.

¹³ Die litauischen Wegeberichte, Scriptorum rerum Prussicarum, Lipsk 1863, t. II, str. 691 i n.

¹⁴ Codex diplomaticus Prussicus, ed. J. Voigt, Königsberg 1857, t. V, str. 107, nr 86.

¹⁵ J. Długosz, Historiae Polonicae..., t. IV, Opera omnia, t. XIII, str. 220.

¹⁶ K.-O. Falk, Wody wigierskie..., l. c.

¹⁷ J. Łoś, Gramatyka polska, Lwów 1922, t. I, str. 78. Prof. S. Urbaniak (w liście z dnia 10.I.1963) zapytuje się na tę kwestię następująco: „W języku prasł. *a* w zasadzie nie pojawiało się inaczej jak z protezą *j-*. Wczesne zapożyczenia polskie są z *j-*: *jarcybiskup*, *jardziekon*, *jałmużna*, *janiol*, *jadwent*, tak w imionach: *Jadam*, *Jędrzej*, *Janróż* — Ambroży, *Jagnieszka*, nawet jeszcze *Jadwiga*. *A* w tych wyrazach uważam za wynik wtórnej latynizacji. Proteza *h-* występuje raczej w późniejszych pożyczkach, jak *harmata*, w wyrazach niemieckiego pochodzenia. Długosz zapisał więc nazwę według starego przyswojenia”.

Ančià żmudzka zanotowana została także już w średniowieczu: r. 1393: *Anta*, *Hant*, 1394 *Antä*, 1395 *Ante*¹⁸, a w wieku XVI m. in.: *Onta*, *Ontja*, *Anta*, *Antja*, *Anča*, *Onča*. Dzisiejszą oficjalną formę polską (Hańcza) prof. Falk objaśnia trafnie zasadniczym brakiem połączenia *-nč-* w języku polskim (por. *kończyć*, *szarańcza*, *Bończa* itp.).

Ważne stwierdzenie przyniósł zaobserwowany przez prof. Falka fakt, że oficjalna wymowa litewska nazwy *Ančià* — dotyczącej tak Czarnej, jak i Białej Hańczy — ma akcent na ostatniej zgłosce, gdy tymczasem odpowiednie formy ludowe wykazują akcent na zgłosce pierwszej, mającej intonację akutową¹⁹. Stwierdzenie to umożliwiło mu zestawienie omawianej nazwy z łotewskim appellativem *uōts, uōte*, demin. *uotīte, uotīņa* 'eine Rinne, eine Abzugsrinne, durch welche die Jauche z. B. vom Viehstall abfließt'. Łotewskie *uo-* odpowiada litewskiemu i prabaltyckiemu *an-*; zgadzają się też stosunki intonacyjne.

Oddajmy głos autorowi etymologii, a zarazem znawcy Suwalszczyzny²⁰:

„Ta etymologia znajduje potwierdzenie w warunkach terenowych i w wyglądzie zewnętrznym obu jezior. W obu wypadkach chodzi o długie i wąskie jeziora, biegnące z północy na południe i mające odpływy w kierunku południowo-wschodnim. Obie rzeki płyną, przynajmniej w swym górnym biegu, poprzez pagórkowate tereny, a ich koryta przypominają dwie głębokie, biegnące równolegle do siebie rynny...”

Potwierdzenie słuszności tej obserwacji znajdujemy w „Słowniku Geograficznym”²¹, no i oczywiście w samym terenie.

Etymologia, przedstawiona przez prof. Falka, ma poza tym bardzo silne oparcie w licznych paralelach semantycznych hydronomastyki Słowian, najbliższych krewniaków Bałtów. Wchodzą tu w grę nazwy takie, jak np.

Profesorowi S. Urbańczykowi składam podziękowanie za przedyskutowanie niniejszej rozprawy, a w szczególności zagadnień, wiążących się ze staropolszczyzną.

¹⁸ Die litauischen Wegeberichte, l. c.

¹⁹ Zgodnie z obserwacją prof. Falka akcent na pierwszej sylabie (*Ančià*) zaznacza też B. Savukynas, Ežeru, vardai, Lietuvių Kalbotyros Klausimai, 3 (1960), str. 295. Savukynas zdaje się opowiadać za wywodem od lit. *antis* 'kaczka'.

²⁰ K. O. Falk, Wody wigierskie..., o. c., str. 167 i n.

²¹ „Słownik geograficzny”..., o. c. t. 3, str. 25.

Korytnica i Korytka — wielokrotnie na Połabiu i w Polsce²², *Korytnice, Korytnik i Koryta* w Czechach²³, *Koritvölgy* w Słowacji²⁴, *Keretye* na Węgrzech²⁵, *Koritnica, Koritnik, Korito*²⁶ w Słowenii, *Korita, Koritnik, Koritnjak i Koritnica* w Chorwacji i w Serbii²⁷, *Καρούτια, Καρίτσα, Καρ τια, Καρίταια* w Grecji²⁸, *Korytka, Korytnaja, Korytovka, Korytišča i Koryěanka* u Słowian wschodnich²⁹.

Kończąc omówienie etymologii nazwy Hańcza przypominamy, że wszyscy językoznawcy, niezależnie od dawanych przez nich objaśnień co do rdzenia, odtwarzają wspomniany hydronim jako **Ant-ia*. Rekonstrukcja ta upoważnia do wysunięcia tezy o związku między prabałtycką **Antia* (> *Hańcza*) i zamieszkującymi nad nią Jaćwiegami.

Podstawę śledzenia genezy nazwy Jaćwiegów stanowią jej zapisy, utrwalone w źródłach historycznych. Większość tych zapisów zestawili w swych cennych studiach dwaj współcześni historycy, badacze dziejów bałtyckiego ludu znad Czarnej Hańczy: S. Zajączkowski³⁰ i A. Kamiński³¹.

²² Ks. S. Kozierowski, *Badania nazw topograficznych...*, Poznań 1914—1926, t. I, str. 121; t. II, str. 331; t. IV, str. 387; t. VI, str. 192; t. n z e, *Nazwy rzeczne w Lechji przybałtyckiej i w przyległych częściach Słowiańszczyzny północno-zachodniej*, „*Slavia Occidentalis*”, 9 (Poznań 1930) str. 430; R. Trautmann, *Die Elb- und Ostseeslavischen Ortsnamen*, *Abhandlungen der Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin, Philosophisch-historische Klasse, Jahrgang 1947, nr 7*, Berlin 1949, Teil II, str. 14.

²³ A. Sedláček, *Snůška starých jmen, jak se nazývaly v Čechách řeky, potoky, hory, a lesy*, *Rozpravy České Akademie Věd a Umění, třída I, číslo 60*, Praha 1920, str. 163; A. Profous, *Místní jména v Čechach...*, Praha 1949, t. II, str. 314.

²⁴ V. Šmilauer, *Vodopis starého Slovenska*, Praha a Bratislava 1932, str. 390 i 475.

²⁵ J. Stanislav, *Slovenský juh v stredoveku*, Turčiansky sv. Martin 1948, t. II, str. 268.

²⁶ F. Bezljaj, *Slovenska vodna imena*, Slovenska Akademija Znanosti in Umetnosti, Razred za filološke in literarne vede, Dela, 9, Inštitut za slovenski jezik, 6, Ljubljana 1956, t. I, str. 283.

²⁷ E. Dickenmann, *Studien zur Hydronymie des Save-systems*, *Archivum Europae Centro-Orientalis*, t. VII (1941), str. 187.

²⁸ M. Vasmer, *Die Slaven in Griechenland*, *Abhandlungen der Preussischen Akademie der Wissenschaften*, Jg. 1941, Phil.-Hist. Klasse, nr 12, Berlin 1941, str. 344.

²⁹ P. L. Maštakov, *Spisok rek Dnjeprrovskago bassejna*, Petersburg 1913, str. 256.

³⁰ S. Zajączkowski, *O nazwach ludu Jadźwingów*, o. c., passim.

³¹ A. Kamiński, *Jaćwież*, str. 13 i n.

Najdawniejsze zapisy nazwy Jaćwiegów zawdzięczamy historiografii ruskiej. Na pierwszym miejscu stoi tu „*Povest' vremennyh let*”, czyli tzw. „*Kronika Nestora*”, spisana w latach 1113—1118 na podstawie dawniejszych źródeł. Zawierający ją rękopis ławrientiewski z r. 1377 przekazał następujące formy³²:

rok 945 *Javteg* (Ł)³³
945 *Jatvjagō* (RA)
983 *Javtegi* (Ł)
983 *Jatvjagy* (RA)³⁴
1038 *Jatvegy* (ŁRA)³⁵

„*Suzdał'skaja letopis'*”, zachowana w rękopisie ławrientiewskim i w jego odmiankach, przekazała pod rokiem

1113 *Jatvėgy* (ŁRA)³⁶.

„*Ipatievskaja letopis'*” utrwaliła następujące formy:

945 *Jatvėgō*³⁷
983 *Jatvėgy*³⁸
1038 *Jatvėgy*³⁹

Latopis kijowski wymienia pod rokiem

1197 *Ėtvėgy*⁴⁰.

Powstałe pod koniec XII w. „*Słowo o wyprawie Igora*” wspomina lud *Jatvjazi*⁴¹.

³² *Povest vremennyh let*, czyli tzw. *Kronika Nestora*, *Polnoe Sobranie Russkich Letopisej*, tom I, wyd. II, Leningrad 1926.

³³ *Pov. vrem. let.*, lavrent., ed. cit., kol. 47; Ł = rękopis Ławrientiewski; R = rpis Radziwiłłowski; A = rpis Akademii Duch. w Moskwie.

³⁴ *Ibidem*, kol. 82.

³⁵ *Ibidem*, kol. 153.

³⁶ *Ibidem*, kol. 289.

³⁷ *Polnoe Sobranie Russkich Letopisej*, tom II, *Ipatievskaja letopis'*, izd. II, S.-Peterburg 1908, kol. 35.

³⁸ *Ibidem*, kol. 69.

³⁹ *Ibidem*, kol. 142.

⁴⁰ *Ibidem*, kol. 702.

⁴¹ *Słowo o polku Iгореve*, Leningrad 1952, reprodukcja fotomechaniczna wydania z r. 1800, str. 32 oraz objaśnienia, str. 277.

Kronika halicko-wołyńska⁴² przechowała bardzo dużo zapisów nazwy Jaćwięgów, dotyczących XIII wieku:

- rok 1205 *Ėtvězĕ*⁴³
 „ *Ėtvězĕskago (jatvjazskago — ChP)*⁴⁴
 1227 *Ėtvezi (Jatvjazi — ChP)*⁴⁵ 1252 *Jatvežĕ*⁵⁹
 „ *Ėtvezemĕ*⁴⁶ „ *Jatvežĕ*⁶⁰
 1229 *Ėt[v]bjazĕ*⁴⁷ (*Jatvjaz — ChP*)⁴⁸ „ *Jatvežĕ*⁶¹
 „ *Jatvežĕ*⁶²
 1235 *Jatvežĕ (Jatvjazĕ — ChP)*⁴⁹ „ *Jatvezi (Jatvjazĕ — ChP)*⁶³
 1248 *Jatvežĕ*⁵⁰ 1253 *Jatvezem*⁶⁴
 1250 *Jatvežĕ*⁵¹ „ *Jatvežĕ*⁶⁵
 1251 *Jatvežĕ (Jatvjazĕ — Ch)*⁵² 1255 *Jatvežĕskouju*⁶⁶
 „ *Jatveskaja (Jatvjazskaa — Ch)*⁵³ „ *Jatvjazĕ, Jatvezemĕ*⁶⁷
 „ *Jatvjazĕ Jatvjazi — Ch)*⁵⁴ „ *Jatvežĕ*⁶⁸
 „ *Jatvežĕmĕ (Jatvjazem — ChP)*⁵⁵ „ *Jatvežĕskuju (Jatvjažskuju — Ch; jatvjazskuju — P)*⁶⁹
 „ *Jatvezem*⁵⁶
 rok 1251 *Jatvežĕscii*⁵⁷ 1256 *Jatvežĕ*⁷⁰
 „ *Jatvezemĕ*⁵⁸ „ *Jatvežĕskaja (jatvjažskaa — Ch; jatvjazskaa — P)*⁷¹

⁴² Zachowana w rękopisach: Ipatievskim, Chlebnikowskim (=Ch) i Pogodinskim (=P).

Wyd. w PSRL, t. II, por. wyżej, przypis 34.

⁴³ Ibidem, kol. 721.

⁴⁴ Ibidem.

⁴⁵ Ibidem, kol. 751.

⁴⁶ Ibidem.

⁴⁷ Litera *v* dopisana inną ręką.

⁴⁸ Ibidem, kol. 754.

⁴⁹ Ibidem, kol. 776.

⁵⁰ Litera *ę* po *v* przerobiona z *ĕ*; kol. 799.

⁵¹ Ibidem, kol. 808.

⁵² Ibidem, kol. 810.

⁵³ Ibidem, kol. 810.

⁵⁴ Ibidem, kol. 811.

⁵⁵ Ibidem, kol. 812.

⁵⁶ Ibidem, kol. 812.

⁵⁷ Ibidem, kol. 812.

⁵⁸ Ibidem, kol. 813.

⁵⁹ Ibidem, kol. 815.

⁶⁰ Ibidem, kol. 816.

⁶¹ Ibidem, kol. 817.

⁶² Ibidem, kol. 817.

⁶³ Ibidem, kol. 818.

⁶⁴ Ibidem, kol. 819.

⁶⁵ Ibidem, kol. 820.

⁶⁶ Ibidem, kol. 827.

⁶⁷ Ibidem, kol. 827.

⁶⁸ Ibidem, kol. 828.

⁶⁹ Ibidem, kol. 828.

⁷⁰ Ibidem, kol. 831.

⁷¹ Ibidem, kol. 831.

- 1256 *Jatvezi*⁷² 1260 *Jatvežĕchĕ*⁸²
 „ *Jatvežĕinu*⁷³ „ *Jatvežĕ*⁸³
 „ *Jatvezemĕ*⁷⁴ 1273 *Jatvezi (Jatvjazĕ — ChP)*⁸⁴
 „ *Jatvežĕ*⁷⁵ „ *Jatvezi*⁸⁵
 „ *Jatvežĕskogo*⁷⁶ „ *Jatvežĕscii (Jatvjazstii — ChP)*⁸⁶
 „ *Jatĕ[v]jazĕ*⁷⁷ „ *Jatvežĕ*⁸⁷
 „ *Jatvezi*⁷⁸ 1278 *Jatvezi*⁸⁸
 „ *Jatvežĕ (Jatvjazi — ChP)*⁷⁹ 1257 *Jatvežĕskoj (Jatvjažskaa — Ch); Jatvjazskoe — P)*⁸⁰ rok 1279 *Jatvežĕchĕ (Jatvjazĕchĕ — ChP)*⁸⁹
 „ *Jatvezi*⁸¹ „ *Jatvežĕ*⁹⁰
 „ *Jatvežĕ*⁹¹

Osobną grupę zapisów nazwy Jaćwięgów stanowią formy, utrwalone w źródłach, pisanych literami łacińskimi. Większość z nich powstała w Polsce lub dzięki polskiemu pośrednictwu. Niestety zachowały się one na ogół nie w oryginałach⁹²:

⁷² Ibidem, kol. 831.

⁷³ Ibidem, kol. 831.

⁷⁴ Ibidem, kol. 833, trzykrotnie.

⁷⁵ Ibidem, kol. 833.

⁷⁶ Ibidem, kol. 834.

⁷⁷ Ibidem, kol. 835.

⁷⁸ Ibidem, kol. 835.

⁷⁹ Ibidem, kol. 835.

⁸⁰ Ibidem, kol. 835.

⁸¹ Ibidem, kol. 835.

⁸² Ibidem, kol. 847.

⁸³ Ibidem, kol. 848, dwukrotnie.

⁸⁴ Ibidem, kol. 870.

⁸⁵ Ibidem, kol. 870.

⁸⁶ Ibidem, kol. 870.

⁸⁷ Ibidem, kol. 871.

⁸⁸ Ibidem, kol. 878.

⁸⁹ Ibidem, kol. 879.

⁹⁰ Ibidem, kol. 879.

⁹¹ Ibidem, kol. 879. Być może, że postępowanie badań pozwoli na dorzucenie do tej listy form, przekazanych w ruskim dziejopisarstwie Wielkiego Księstwa Litewskiego (tzw. Latopis Litewski) z XVI wieku, w którym prawdopodobnie utrwalone zostały relacje ze starszych, nie znanych dziś źródeł. Por. Polnoe Sobranie Russkichĕ lĕtopisej, t. 17, Zapadnorusskija Lĕtopisi, S.-Peterburgĕ 1907: *Doinova Jatvež* (kol. 237), *Jatvežskij i Doinovskij* (k. 238), *Jatvežskij* (k. 253), *Jatvežskij i Donovskij* (k. 254), *Jatvežskie, Jatvežskij i Doinovskij* (k. 307), *Dionova Jatvežĕ, Tverskij* (sic!) *i Danovskij* (k. 368), *Iathwinskiĕ, Iathvinski i Donovski* (w kopii w języku polskim; kol. 433), *Jatwezi, Jatwezey, Jatweze, Jatwezi*, (*Spisokĕ Bychovca*, łacinka; kol. 482 i 483), *Jatvjagĕ* (kol. 613).

⁹² Prawdopodobnie najstarszy z nich przekazany został na nagrobku Bolesława Chrobrego we fragmencie: „Tu possedisti velut verus athleta Christi Regnum Sclavorum *Gotho-*

rok 1043 *Jaczwingi*⁹³
1048 *Jaczwingi*⁹⁴
1112 *Jathwingi*⁹⁵
1192 *Getae*⁹⁶
pocz. XIII w. *Jarmenses*⁹⁷
rok 1228 *Jaczwanszytae*⁹⁸

ok. 1239 *Jaczvangi*⁹⁹
ok. 1241 *Yaczwagy* (a)
„ *Yaczwyagy* (b)
„ *Jadzwyagy* (c)
„ *Jaczwyaczy* (d)

rum sive Polonorum” (Monumenta Poloniae Historica, t. I, str. 320. Por. też R. Gansiniec, Nagrobek Bolesława Wielkiego, „Przegląd Zachodni”, 7 (Poznań 1951) nr 7/8, str. 511). Wymienieni tu Gotowie oznaczają najprawdopodobniej Jaćwięgów (Gotowie: *Getowie*, średniowieczna pisownia *j* przez *g*). Wykazał to przekonująco H. Łowmiański (Studja..., t. I, str. 247), powołując się na inspirowaną przez Bolesława Chrobrego misję chrystianizacyjną św. Brunona, który w r. 1009 poniósł śmierć męczeńską „in confinio Rusciae et Lituae”, a według innej wersji „in confinio predictae regionis [= Prucia] et Rusciae”, a więc prawdopodobnie na Jaćwięży. Niestety jednak te interesujące wiadomości, podobnie jak spowite w płaszcz średniowiecznej uczoności nazywanie Jaćwięgów *Geta mi* w Kronice Mistrza Wincentego, nie są odpowiednim materiałem do ustalenia pierwotnej formy i etymologii interesującej nas nazwy.

⁹³ J. Długosz, *Historiae Poloniae...*, I, c., t. 10, str. 284, dwukrotnie. Niestety nie miałem dostępu do A. Semkowicza, Krytyczny rozbiór dziejów polskich Jana Długosza, Kraków 1887.

⁹⁴ J. Długosz, o. c., str. 65.

⁹⁵ Ibidem, str. 496, dwukrotnie.

⁹⁶ Mistrz Wincenty Kadłubek, *Monumenta Poloniae Historica*, t. II, Kraków 1872 str. 421.

⁹⁷ Gerwazy z Tilbury, *Otia imperialia*: „... inter Poloniam et Livoniam sunt pagani, qui *Jarmenses* dicuntur”...; por. S. Kętrzyński, Ze studiów nad Gerwazym z Tilbury, *Rozprawy Akademii Umiejętności*, Wydż. Hist.-Filoz., t. 46, Kraków 1903, str. 155 i 158. Kętrzyński uważa *Jarmenses* za zepsutą formę *Jezuienses*. Sądzę, że początkowo było raczej *Jatuienses*. Litera *r* i *t* w minuskule romańskiej są do siebie bardzo podobne i mają tę samą wysokość. Nie udało mi się dotrzeć do rękopiśmiennego przekazu dzieła Gerwazego. Zresztą przekaz ten pochodzi dopiero z XIV wieku.

⁹⁸ Kronika Wielkopolska, powstała w końcu XIII lub w początku XIV wieku; *Monumenta Poloniae Historica*, t. II, str. 556. Por. też B. Kūrbisōwna, *Studia nad Kroniką Wielkopolską*, Poznań 1952. Do nowszej pracy tejże autorki pt. *Dziejopisarstwo wielkopolskie XIII i XIV wieku*, Warszawa 1959, nie miałem dostępu.

⁹⁹ Dokument wielokrotnie wydawany i omawiany, datowany rokiem 1203, 1233 lub 1239. Najstarszy zachowany odpis pochodzi z XIV w. Z licznych wydań por.: W. Kętrzyński, *Castellaniae ecclesiae Plocensis*, *Monumenta Poloniae Historica*, Lwów 1888, t. V, str. 422; J. Kochanowski, *Cod. dipl. Mas.*, str. 342, nr 301; por. też A. Kamiński, *Jaćwież*, str. 15.

ok. 1241 *Jaczuingi* (P)
„ *Yaczwaŕgowe* (a)
„ *Yaczwyagowye* (b)
„ *Jadzwiagowi* (c)
„ *Jaczwyagowye* (d)
„ *Jaczuingouie* (P)¹⁰⁰

rok 1243 *Jattwingi*¹⁰¹
„ *Jaczwingi*¹⁰²

1244 *Jaczwingi*¹⁰³
ok. 1244 *Jaczuingi*¹⁰⁴
1249 *Jatwesonia*¹⁰⁵
„ *Intwefonia*¹⁰⁶
1254 *Jatwezeni*¹⁰⁷
1255 *Jentuesones*¹⁰⁸
rok 1256 *Jentuosi*¹⁰⁹

¹⁰⁰ Podejrzany dokument ks. Konrada, być może falsyfikat, oparty na wcześniejszych zapiskach. L. Ryzyszczewski i A. Muczkowski, *Codex diplomaticus Poloniae* Warszawa 1847, t. II, 1, str. 26, nr 28.

a = Metryka Koronna, tom obejmujący przywileje z lat 1446—1454.

b = „ „ „ „ „ „ „ „ 1470—1499.

c = „ „ „ „ „ „ „ „ 1643—1648.

d = Acta iudicii olim terrestris et castrensis Varsav., I, 12, lata 1519—1520.

P = B. Paprocki, *Herby rycerstwa polskiego*, Kraków 1584.

¹⁰¹ J. Długosz, *Historiae Poloniae...*, tom II, *Opera omnia*, t. 11, str. 294.

¹⁰² Ibidem.

¹⁰³ Ibidem, str. 297, 301, 303.

¹⁰⁴ Dokument Konrada Mazowieckiego (falsyfikat); *Cod. dipl. Mas.*, str. 546, nr 453; cyt. wg A. Kamińskiego, *Jaćwież*, I, c.

¹⁰⁵ Bulla Innocentego IV; *Preussisches Urkundenbuch (=PUB)*, Politische Abteilung wyd. Philippi-Wölky, Królewiec 1882, t. I, 1, str. 166, nr 221 — regest i dane bibliograficzne Pełny tekst: *Codex diplomaticus Warmiensis*, ed. C. P. Woelky i J. M. Saage, Moguncja 1860, t. I, *Diplomata*, str. 43, nr 21; według odpisu kopiarza papierskiego, przechowywanego w Królewc.

¹⁰⁶ Bulla, wymieniona w przypisie 105. Interesującą formę *Intwefonia*, być może oddającą nosówkę w nagłosie, przekazał Etienne Baluze w dziele pt.: „Stephani Baluzii Miscellaneorum liber septimus, hoc est collectio veterum monumentorum quae hactenus latuerant in variis codicibus ac bibliothecis, Lutetiae Parisorum 1715, p. 478—479. Nie udało mi się dotychczas uzyskać mikrofilmu odnośnego rękopiśmiennego przekazu wchodzącego w grę źródła, a tym samym sprawdzić wiarygodności formy, opublikowanej przez Baluzego.

¹⁰⁷ PUB, I, 1, str. 221, nr 298; „... terre Jatwezenorum...” — zrekonstruowane na podstawie XIII-wiecznej zapiski indorsalnej.

¹⁰⁸ Bulla Aleksandra IV, *Monumenta Poloniae Vaticana*, *Analecta Vaticana*, Kraków 1914, str. 40, nr 76; PUB, I, 1, str. 235, nr 322 — Reg. orig. An. I, tom I, ep. 564. Zob. też niżej, ryc. 1 i 2 na str. 30.

¹⁰⁹ Bulla Aleksandra IV; PUB, I, 1, str. 239, nr 329 — Reg. orig. An. II, tom I, ep. 350. Zob. też niżej, ryc. 3 i 4 na str. 31.

1256—61 *Jatwesonia*¹¹⁰
„ *Jacintiones*¹¹¹
1257 *Jatuerzani*¹¹²
„ *Jacintiones*¹¹³
„ *Jatuenzeni*¹¹⁴
„ *Jatuerzani*¹¹⁵
„ *Gzetuesia*¹¹⁶
„ *Gzetuesia*¹¹⁷
„ *Gzetuesia*¹¹⁸
„ *Gzetuesia*¹¹⁹
1259 *Jatwesia*¹²⁰

1259 *Jetwesen*¹²¹
1260 *Jaczwingi*¹²²
„ *Getuinzitae*¹²³
1261 *Jaczwingi*¹²⁴
„ *Jachroesia*¹²⁵
1262 *Jarlbesonia*¹²⁶
„ *Jatwesonia*¹²⁷
1263 *Jazwizitae*¹²⁸
„ *Getwesitae*¹²⁹
1264 *Iacuizitae*¹³⁰

¹¹⁰ „...episcopus Jatwesonie...”, por. W. A b r a h a m, Powstanie organizacji Kościoła łacińskiego na Rusi, Lwów 1904, t. I, Dodatki, I, str. 363: „Papież poleca biskupowi praksiemu, aby wezwał biskupa Jadzwingów do udania się do swej diecezji”. Formularz Marino de Ebulo. Archiwum Watykańskie.

¹¹¹ Bulla Aleksandra IV, Monumenta Poloniae Vaticana, t. III, str. 44, nr 84; PUB I, 2, str. 1, nr 1, Reg. Alex. IV.

¹¹² Bulla Aleksandra IV, PUB I, 2, str. 7, nr 12, Reg. Alex. IV.

¹¹³ Bulla Aleksandra IV, PUB, I, 2, str. 2, nr 2, Reg. Alex. IV.

¹¹⁴ PUB, I, 2, str. 5, nr 7, Reg. Alex. IV.

¹¹⁵ Bulla Aleksandra IV, PUB, I, 2, str. 7, nr 12, Reg. Alex. IV.; Monumenta Poloniae Vaticana, t. III, str. 464, nr 512.

¹¹⁶ Bulla Aleksandra IV, PUB, I, 2, str. 15, nr 21, oryg.

¹¹⁷ „ „ „ „ „ str. 17, nr 23, transsumpt z XIII w.

¹¹⁸ „ „ „ „ „ str. 21, nr 28, oryg.

¹¹⁹ „ „ „ „ „ str. 24, nr 29, według odpisu w Ordensfolianten.

¹²⁰ Scriptores rerum Prussicarum, t. II, str. 43.

¹²¹ Dokument Mendoga, PUB, I, 2, str. 70, nr 79: „...Denowe tota, quam etiam Jatwesen vocant...”

¹²² J. D ł u g o s z, Historiae Poloniae..., o. c., t. II, str. 376.

¹²³ Dokument Siemowita, ks. mazowieckiego; PUB, I, 2, str. 90, nr 104, dwukrotnie.

¹²⁴ J. D ł u g o s z, Historiae..., t. II, str. 380.

¹²⁵ Scriptores rerum Prussicarum, t. II, str. 139.

¹²⁶ Monumenta Poloniae Vaticana, t. III, str. 465, nr 513.

¹²⁷ H e r m a n n u s abbas Althensis de rebus suis gestis, Monumenta Germaniae Historica, Scriptores, t. 17, str. 381.

¹²⁸ Rocznik Małopolski, Monumenta Poloniae Historica, t. III, str. 171.

¹²⁹ Dokument Sambora, ks. pomorskiego; PUB, I, 2, str. 146, nr 188, oryg.

¹³⁰ Rocznik Traski, Mon. Pol. Hist., t. II, str. 839.

1264 *Jazwuditae*¹³¹
„ *Jaczwingi*¹³²
„ *Jazuaditae*¹³³
1267 *Jazwinditae*¹³⁴
„ *Getwesia*¹³⁵
1268 *Getwesia*¹³⁶
„ *Getuesia*¹³⁷
„ *Getuesia*¹³⁸
1269 *Jaczwingi*¹³⁹

1280 *Jaczwingi*¹⁴⁰
1282 *Yaziwizitae*¹⁴¹
„ *Iacuisitae*¹⁴²
„ *Iaczinzitae*¹⁴³
„ *Iazvizite*¹⁴⁴
„ *Yazmizitae*¹⁴⁵
1283 *Iaczwingi*¹⁴⁶
1291 *Jachwesia*¹⁴⁷
1412 *Jacwesi*¹⁴⁸

¹³¹ Rocznik Kapitulny Krakowski, ibidem, t. II, str. 808.

¹³² J. D ł u g o s z, Historiae..., o. c., t. II, str. 390; tam też bulla Aleksandra IV z nazwą *Jaraczones*, fałszywie pod tym rokiem; w rzeczywistości z roku 1257 — por. wyżej, przypis 113.

¹³³ Die Schrifttafeln von Oliva, SRP, t. I, str. 767.

¹³⁴ Rocznik Sędziwoja, Mon. Pol. Hist., t. II, str. 878.

¹³⁵ Bulla Klemensa IV z transsumptem dokumentu Przemysła Ottokara II; PUB, I, 2, str. 192, nr 268 — regest; pełny tekst: Cod. dipl. Warm., t. I, Diplomata, str. 89, nr. 51.

¹³⁶ Bulla Klemensa IV, PUB, I, 2, str. 196, nr 278; Reg. Clem. IV.

¹³⁷ „ „ „ „ „ str. 199, nr 280; Reg. Clem. IV.

¹³⁸ „ „ „ „ „ str. 200, nr 282 (wzmianka); pełny tekst: Cod. dipl. Warm., t. I, nr 51.

¹³⁹ J. D ł u g o s z, Historiae..., o. c., t. II, str. 411.

¹⁴⁰ Ibidem, str. 455. Poza tym D ł u g o s z wspomina jeszcze Jaćwiegów pod r. 1387 w opisie Litwy.

¹⁴¹ Rocznik Małopolski, Mon. Pol. Hist., t. III, str. 181.

¹⁴² Rocznik Traski, Mon. Pol. Hist., t. III, str. 848.

¹⁴³ Rocznik Traski, rękopis Sędziwoja z Czechła, ibidem.

¹⁴⁴ Rocznik Franciszkański Krakowski, Mon. Pol. Hist., t. III, str. 51.

¹⁴⁵ Kronika Oliwska, SRP, t. I, str. 768.

¹⁴⁶ Kodeks dyplomatyczny Małopolski, wyd. F. Piekosiński, Kraków 1876, t. I, str. 121 — dokument podejrzany.

¹⁴⁷ Notatka praska — cyt. wg A. K a m i ń s k i e g o, Jaćwież, o. c., str. 18.

¹⁴⁸ Prussiae compositio, Archiwum Królewskie, foliant 58. Por. Lites ac res gestae inter Polonos Ordinemque Cruciferorum, ed. altera, Poznań 1892, t. II, str. 140: „...ex una parte flumine Szeszupa inclusive in superiori parte, ubi confynat cum Siudland, alias Jacwesi...”

1413 *Yatwassyn*¹⁴⁹

1420 *Jetuen*¹⁵⁰

„ *Gettae*¹⁵¹

1421 *Jacuitae*¹⁵²

1444 *Iathwyeszin*¹⁵³

1450 *Iatheyezanin*¹⁵⁴

„ *Yathwesanin*¹⁵⁵

Nie możemy też pominąć powstałego za polskim pośrednictwem zapisu *Ġintiar*, utrwalonego w połowie XII w. arabskimi literami przez al-Idrisi'ego. Zapis ten można czytać jako *Jintiar*, a po zrekonstruowaniu jednego tylko punktu diaktrycznego jako *Jintiaz*¹⁵⁶.

¹⁴⁹ Lites..., o. c., t. II, str. 156: „Deinde proposuit curator ducis, quod magister et Ordo non obedientes sentencie et execucioni de captivis in generali, adhuc hodie detinent captivos infrascriptos; et primo captivi de Walkowiska (= Wołkowysk)... (str. 157 i n.) Item Symon filius Philippi et Nyencoynus Yatwassyn et filius ipsius Petrus nesciuntur ubi sunt...; *Malday Iachwszim*..., ...*Iakyn Iachwasyn*...”

¹⁵⁰ Wyrok wrocławski króla Zygmunta; E. We i s e, Die Staatsverträge des Deutschen Ordens in Preussen im 15. Jahrhundert, Królewiec 1939, t. I, str. 143, nr 141; M. T o e p p e n Geschichte Masurens, Gdańsk 1870, str. 6, przyp. 5, pisze *Jacwen*.

¹⁵¹ Cod. ep. Vitoldi, str. 468, nr 861.

¹⁵² List króla Zygmunta do W. Mistra; por. S. Z a j ą c z k o w s k i, O nazwach ludu Jadzwingów, o. c., str. 190.

¹⁵³ Akta Grodzkie i Ziemskie (= AGZ) z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum tzw. bernardyńskiego we Lwowie, t. 14, str. 133. Cytuję za Słownikiem staropolskim pod red. S. U r b a ń c z y k a, Wrocław—Kraków—Warszawa 1960, t. III, str. 124; „Syeoyon de Dubowlani actori qui se gerit hominem regalem al. iathwyeszinem de Slunka”. Redakcja „Słownika staropolskiego” odczytała interesujący nas wyraz jak *Jatwieżyn* i opatrzyła następującą definicją: „służący królewski z plemienia Jadzwingów czy może potomek tego plemienia, mieszkający we wsi o nazwie Jatwiegi, Jatwież itp.” (toż po łacinie). Por. też następny przypis.

¹⁵⁴ AGZ, t. 14, str. 297: „Domine iudex, ego (...) ante Pacha sicut iathwyez <anin> hoc paratus sum docere Peczoni..., quia est iathwyeszanym et... paratus sum decere super eum (...) sicut (!) pertinet na yathwezany <a>”. Cytuję wg Słow. starop., t. III, str. 123. Bezpośrednio przed oddaniem niniejszej rozprawki do druku na obie przytoczone zapiski zwrócił mi uwagę prof. S. U r b a ń c z y k, za co składam mu podziękowanie. Niestety, nie miałem na razie dostępu do AGZ, co uniemożliwiło mi dokonanie analizy zapisek na tle szerszego kontekstu. Nasuwa się przypuszczenie, że mamy tu do czynienia z kategorią ludności służebnej, analogiczną do związanej z „beneficium Ungari”, o którym pisał ostatnio K. B u c z e k, Podstolice, Pstrościce i Węgierce, „Onomastica”, 4 (1958) str. 19—21.

¹⁵⁵ Ibidem.

¹⁵⁶ O Jaćwiegach w źródle arabskim poinformował mnie prof. G. L a b u d a listem z dnia 10.1.1963 r.: „Moim zdaniem do Jaćwingów odnosi się też nazwa *Dżintiar* zapisana u al-Idrisi'ego z połowy XII wieku. Uzasadniłem to w rozprawce napisanej jeszcze w r. 1939, ale zginęła ona podczas wojny”.

Jak już wspominaliśmy, większość zapisów, sporządzonych literami łacińskimi, znamy tylko z późniejszych odpisów. Przekazy oryginalne są niestety bardzo rzadkie. Pod względem morfologicznym są one mocno zniekształcone, m. in. wskutek adideacji do starożytnych Getów i Gotów. Skorumpowane są zwłaszcza końcowe części nazwy, najczęściej przez podciąganie ich pod grecko-łacińskie formanty *-ia* oraz *-ita*, stosowane obficie w geograficznych i etnicznych nomenklaturach antyku. O wiele lepiej przedstawiają się pod tym względem źródła ruskie, pozwalające ustalić i zweryfikować wiele derywacyjnych formacji nazwy Jaćwiegów. Całość zapisów pozwala wysunąć przypuszczenie, że starosłowiańska forma interesującej nas nazwy w mianowniku liczby pojedynczej winna być odtworzona jako **Jętvęgъ*.

Jeśli idzie o *-j-*, to oczywiście mamy tu do czynienia ze zjawiskiem prejotacji, bardzo częstym w językach słowiańskich. Prejotacja jest rezultatem przydechu, jaki przed wydaniem właściwego dźwięku powstaje między środkową częścią języka a środkową częścią podniebienia. Tym objaśnia się słowiańskie **jagnę* 'jagnię' w porównaniu z łacińskim *agnus*, *Jadam* — Adam, *Jewa* — Ewa itd.¹⁵⁷. Najbliższej analogii dostarcza imię *Andreas*, które używane jest w Polsce w formie *Andrzej*, ale także w postaci *Jędrzej*, *Jędreka*, „*jędrusie*” itd. Prejo-

J. L e l e w e l (Géographie du moyen âge, Bruxelles 1852, t. III, str. 182) utożsamiał *Ġintiar* z *Ingrią*, co też nikogo nie przekonało. Th. N ö l d e k e (Ein Abschnitt aus dem arabischen Geographen Idrisi, „Verhandlungen der Gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat”, 17 (1873), z. 3/4, str. 9) zaniechał objaśnienia tej nazwy. O. J. T a l l g r e n - T u u l i o et A. M. T a l l g r e n (Idrisi), La Finlande et les autres pays baltiques orientaux (Géographie, VII, 4), „Studia Orientalia”, 3, Helsingforsiae 1930, str. 81) po przeprowadzeniu korekt graficznych odczytali nasz zapis jako **Hulmgār* i zestawili z m. *Hölmgarār*, czyli *Novgorodem* (por. też O. J. T u u l i o (T a l l g r e n), Du nouveau sur Idrisi, „Studia Orientalia”, 6 (1936), str. 140. Poprawki te są nieuzasadnione, a poza tym *Novgorod* nosi u Idrisi'ego nazwę *nūgrāda*. Do tego *Novgorod* nie leży na górze i wtedy już był chrześcijański.

Nie do przyjęcia jest również propozycja zidentyfikowania *Ġintiar* z Gdańskiem, przedstawiona przez R. E k b l o m a (Idrisi und die Ortsnamen der Ostseeländer, Namn och Bygd, Tidskrift för nordisk ortnamnsforskning, 19 (Uppsala 1931) str. 77. Krajami pogan, czyli czcicieli ognia (*Mağūs*) w połowie XII wieku w tej części Europy mogły być tylko ziemie bałtyckich Prusów, Jaćwiegów, Litwinów i Łotyszów. Też prof. L a b u d y umacnia wzmianka o napadach ruskich na Jaćwież, mająca pokrycie w ruskim latopisarstwie, a także relacja o stromym, niedostępnym grodzie. Relacja ta dotyczy najprawdopodobniej słynnego grodu jaćwieżskiego w Szurpiłach (por. Cod. ep. Vitoldi, str. 710, nr 1208).

¹⁵⁷ Por. wżej, s. 8, oraz J. Ł o ś, Gramatyka polska, t. I, str. 77, § 91.

powiednich i pochodzących z odnośnego okresu materiałów nie pozwala na szczegółowe określenie, w jaki sposób dokonało się przejście *ant-* w *et-*. Sprawa wymaga bliższych, specjalnych studiów. Być może, że przejście *an-* → *en-* zostało ułatwione czy nawet wręcz spowodowane przez asymilujące działanie protetycznego *j-* bądź też przez wpływ samogłoski szeregu przedniego następnej zgłoski. O zjawiskach tego rodzaju pisał J. R o z w a d o w s k i¹⁶⁴.

Przyjęcie przemiany bałtyckiego **ant-* w słowiańskie **jent-* → **jet-*, a następnie w ruskie *jat-* zdają się uzasadniać analogiczne przemiany w wyrazach zapożyczonych. Na przykład, Słowianie wschodni zapożyzyli od Skandynawów nazwę kotwicy. Starszwedzkie *ankari* 'kotwica', pochodzące z łacińskiego *ancora*, a to znów z greckiego *ἄγκυρα*, ustaliło się w języku rosyjskim jako *jákor*¹⁶⁵. Podobnie został zmieniony nagłos innego interesującego wyrazu, zapożyczonego przez Ruś również za pośrednictwem Skandynawii. Mianowicie staronordyckie *ambáetti* 'urząd, służba' (por. dzis. szwedzkie *ämbete*, niem. *Amt*, pochodzące z celtyckiego *ambactus* 'poseł'), zdomowało się w językach ruskich jako *jabeda* z zastanawiającą zmianą znaczenia — 'oszczerstwo, obmowa itp.'; w staroruskim wyraz *jabedniko*, *jabetniko* znaaczył tyle co 'urzędnik, sędzia'¹⁶⁶.

Skoro więc w wymienionych wyrazach skandynawskie nagłosowe grupy *ank-* i *amb-* zamienione zostały w ruskie *jak-*, *jab-*, to moim zdaniem mamy prawo przyjąć, że podobnie bałtyckie *ant-* nazwy **Ant-iv-ing-as* mogło przejść w ruskie *jat-*. Ale rozwój fonologiczny języka ruskiego wymaga tu stadium pośredniego w postaci *jen-*, *ję-*. Tak też odtwarzał ten proces V. T h o m s e n: „Russ. *jákor* 'anker' ...for *ank-*; russ. *ja-* forudsætter her naeppe aeldre *en-jen-*...”¹⁶⁷

Analogie te dostarczają dodatkowego cennego punktu oparcia. Pozwalają przyjąć, że bałtyckie **Antivingas* przeszło w praruskim w **Jentivingu*, potem w **Jętvęgō*, a następnie jak najbardziej prawidłowo w *Jat'vjag*. Podkre-

¹⁶⁴ J. R o z w a d o w s k i, Przyczynki do historycznej fonetyki języków słowiańskich, 3, Oboczność *je-/-o-* w językach słowiańskich, „Rocznik Sławistyczny”, 7 (1914—15) str. 19.

¹⁶⁵ A. T h o m s e n, Det russiske riges grundlaeggelse, Samlede Afhandlinger, København og Kristiania, 1919, t. I, str. 385. Por. też M. V a s m e r, Russisches etymologisches Wörterbuch, Heidelberg 1958, t. III, str. 487. Na wyraz ten zwrócił mi uwagę prof. K.-O. F a l k.

¹⁶⁶ M. V a s m e r, s.v.

¹⁶⁷ A. T h o m s e n, Det russiske riges... I. c.

ślmy, że nagłos pośrednich, postulowanych teoretycznie form: *Jent-* *Jęt-*, pokrywa się adekwatnie z początkową grupą polskich form z roku 1255 i 1256: *Jentuesones* i *Jentuosi*. W języku polskim najlepszym przykładem przejścia nagłosowego *an-* w *ję-* jest chyba znana wymiana imienia *Andreas* na swojskie miano *Jędrzej*. Wydaje się więc, że z ligwistycznego punktu widzenia łączenie bałtyckiego **ant-* ze słowiańskim **jet-* jest w pełni uzasadnione.

Bardzo silnego argumentu na rzecz łączności nazwy Jaćwiegów z Hańczą dostarczają względy merytoryczne, głównie z zakresu etnonimii i geografii historycznej. Mianowicie, jak już o tym była mowa, wszyscy dzisiejsi zainteresowani badacze doszukują się jądra ziem jaćwieskich właśnie nad Czarną Hańczą. W związku z tym należy przypomnieć „naczelné prawo” formowania nazw plemiennych u ludów bałto-słowiańskich. Polegało ono na tym, że nazwy etniczne tworzone przede wszystkim od nazw wodnych, tj. obiektów rzecznych i jeziornych, jako najbardziej wyrazistych, trwałych i niezmiennych elementów krajobrazu¹⁶⁸, a zarazem naturalnych przewodników i integrujących czynników pierwotnego osadnictwa.

Oto garść przykładów z ziem słowiańskich, głównie północno-zachodnich, ogólnie biorąc, pokrywających się z praojczyzną Słowian, a więc przedstawiających stosunki najbardziej archaiczne: *Wisła*—*Wiślanie*; *Ślęza*—*Ślężanie*; *Sprewa*—*Sprewianie*; *Laba*—*Polabianie*; *Dosza*—*Doszanie*; *Morzycza*—*Morzycanie*; *Wkra*—*Wkrzanie* itd.¹⁶⁹. Tak samo było u ludów bałtyckich. Oba ocalałe do dziś narody bałtyckie, Litwini i Łotysze, noszą nazwy, urobione od potamonimów¹⁷⁰. Wysunięto też przekonującą hipotezę, że nazwa Sudowii pochodzi od rzeki Sudoni, dopływu Szeszupy, na północ od Suwalszczy-

¹⁶⁸ Oczywiście, także od innych wybitnych obiektów fizjograficznych — np. od mórz, gór itd.

¹⁶⁹ Na marginesie: Moim zdaniem od hydronimu pochodzi też nazwa *Mazowsza*. W dyskusji nad tą nazwą—por. ostatnio S. H r a b e c, Jeszcze raz o nazwie Mazowsze, „Onomastica”, 4 (1958), z. 2, str. 225—246 — nie uwzględniono dotąd nazwy rzecznej *Massowe* we wschodniej Brandenburgii. Por. F. C u r s c h m a n n, Die Diözese Brandenburg, Lipsk 1906, str. 385: „Zweiter Exkurs. Über den Lauf der Massowe”.

¹⁷⁰ Por. ostatnio J. O t r ę b s k i, Lietuvà, Beiträge zur Namenforschung, 9 (1958), str. 116—118 i 188; tenże, O badaniach nad nazwami wodnymi i miejscowymi na obszarze Litwy, I Międzynarodowa Sławistyczna Konferencja Onomastyczna, Księga referatów, Komitet Językoznawczy PAN, Prace Onomastyczne, 5, Wrocław—Warszawa—Kraków, 1961, str. 56

zny¹⁷¹. [Możemy więc stwierdzić, że etnonimia bałto-słowiańska przedstawia propozycję połączenia nazwy Jaćwiegów z Hańczą (**Ant-ivingas*: **Ant-ia*) jak najmocniej popiera.

Postronnego obserwatora być może niepokoi fakt niewątpliwie znacznej dziś rozbieżności między nazwą Jaćwiegów a nazwą Hańczy. W związku z tym trzeba przypomnieć, że nazwa tego plemienia znana nam jest jedynie w postaci przetransformowanej przez Słowian i utrwalonej przez nich lub za ich pośrednictwem w średniowiecznych źródłach historycznych, tj. w rocznikach, kronikach, dokumentach, itp.¹⁷² Natomiast nazwa rzeki, moim zdaniem, zachowała się w ustach resztek miejscowej ludności jaćwieskiej, ocalałej z pogromów drugiej połowy XIII wieku, bądź też w ustach jej najbliższych pruskich czy też litewskich sąsiadów. Nawet wobec negacji ciągłości osadniczej Jaćwiegów powinniśmy przyjąć ciągłość tradycji nazewniczej w odniesieniu do najważniejszych obiektów geograficznych, do których Hańcza, najznaczniejsza rzeka tej krainy, niewątpliwie należy. Nosicielami tej tradycji była ludność bałtycka. Chyba dopiero od późniejszego średniowiecza można przyjąć trwalsze i bliższe zaznajomienie się z nomenklaturami geograficznymi tego regionu przez nadchodzące fale osadnictwa słowiańskiego, a z drugiej strony — bardziej dorywcze — przez wywiad krzyżacki. Dowodem znajomości nazwy Hańczy ze strony polskiej jest zapis *Iancza* u Długosza (pod r. 1418), zaś ze strony krzyżackiej — *Anse* (rok 1385).

W konkretnym wypadku nazwy Hańczy przekazanie jej po ostatecznym pogromie Jaćwiegów, tj. po roku 1283, przez ludność bałtycką zdaje się nie ulegać wątpliwości. Zesłowiańszczenie tej nazwy jest bardzo powierzchowne. Tradycja polska, udokumentowana zapisem *Iancza*, niewątpliwie się rwała, by na koniec nawiązać do tradycji bałtyckiej.

Inaczej miała się rzecz z nazwą zamieszkującego nad Czarną Hańczą plemienia. Teoretycznie biorąc, można przyjąć, że Słowianie zapoznali się z nią

¹⁷¹ K. Būga, *Liet. kalbos...*, str. LXXXIX. Por. też niżej o stosunku nazwy Jaćwiegów do nazwy Sudowia. Całkowicie pewny jest dla mnie związek między nazwą *Polexia* a rzeką *Łek*: *Elk*, a prawdopodobny — między *Galindia* a jeziorem *Gielądzkim* na zachód od Mrągowa.

¹⁷² Zasadnicza postać słowiańska jest jedna (**Jętyvegō*). Oczywiście powstały z niej drogą rozwoju różne warianty.

już niemal od czasu jej powstania i utrwalenia się. Byli przecież Słowianie bezpośrednimi sąsiadami Bałtów od tysięcy lat i to właśnie od strony Prus na co niezbiecie wskazuje indoeuropejskie językoznawstwo porównawcze¹⁷³. Siedziby zaś Jaćwiegów mieściły się na południowym pobrzeżu ludów bałtyckich, w pobliżu pogranicza ze Słowianami.

Czas uformowania się plemienia Jaćwiegów nie jest możliwy do ustalenia, przynajmniej w obecnym stanie badań archeologicznych na ziemiach bałtyckich. Ale historyk dysponuje w tym zakresie bezcennymi punktami oparcia. Są nimi nazwy Galindów i Sudzinów *Γαλίνδοι και Σουδινόι*¹⁷⁴, utrwalone przed osiemnastoma wiekami przez Klaudiusza Ptolemeusza¹⁷⁵. Jeśli istniały już wtedy plemiona Galindów i Sudzinów, to z pewnością istniało już wtedy również plemię Jaćwiegów. Wskazuje też na to paralelizm i synchronizm rozwojowy ludów bałtyckich ze słowiańskimi, a tych znów z germańskimi¹⁷⁶. W kwestii tej niemało do powiedzenia będą miały systematyczne badania archeologiczne, prowadzone z inicjatywy zasłużonego badacza południowych ziem pruskich i jaćwieskich, dra Jerzego Antoniewicza. Badania te¹⁷⁷, dzięki ujawnieniu licznych i bogatych cmentarzysk z okresu

¹⁷³ O zagadnieniach tych por. autora „Z dyskusji o przynależności etnicznej kultury użyckiej”, „*Slavia Occidentalis*”, t. 22 (1962), str. 9—40, gdzie też literatura przedmiotu.

¹⁷⁴ Por. M. Plezia, *Greckie i łacińskie źródła do najstarszych dziejów Słowian*, część I, Poznań—Kraków 1952, str. 36 i 42. Tego też zdania jest najwybitniejszy badacz wczesnych dziejów ludów bałtyckich, H. Łowmiański, *Studia...*, o. c., t. II, str. 152. Do pracy: T. Pašuto, *Obrazovanje litovskogo gosudarstva*, Moskwa 1959, nie miałem dostępu.

¹⁷⁵ Klaudiusz Ptolemeusz zanotował też nazwę *Ἰντούεργοι*. Th. Griemberger (por. wyżej, przypis 5) skorygował ją na *Ἰντούεργοι* (= **Intuengoi*) i zestawił z Jaćwiegami. Niestety, trudno przyjąć to zestawienie, ponieważ z kontekstu ptolemejskiego wynika niezbiecie, że *Ἰντούεργοι* mieli swe siedziby nad Renem. Por. też R. Mueh, *Deutsche Stammsitze, Beiträge zur Geschichte der Deutschen Sprache und Literatur*, 17 (1892), odbitka — str. 92 i n.; M. Schönfeld, *Wörterbuch der altgermanischen Personennamen und Völkernamen*, Heidelberg 1911, *Germanische Bibliothek*, I, 4, 2, str. 148; H. a. u. g., *Intueri*, *Paulys Realencyklopädie der classischen Altertumswissenschaft*, Neue Bearbeitung, Stuttgart 1916, t. IX, kol. 1731.

¹⁷⁶ O paralelizmie germańsko-słowiańskim por. H. Łowmiański, *Podstawy formowania się państw słowiańskich*, Warszawa 1953, str. 12—14. Por. też H. A. Møra, *O drevnej territorii rasselenija baltijskich plemen*, „*Sovetskaja archeologija*”, Moskwa 1958, 2, str. 28: „...bol'šoj raznicy v urovne socialno-ekonomičeskogo razvitija meždu baltijskimi i slavjanskimi plemenami ne bylo.” O odrębności Sudzinów i Jaćwiegów — por. niżej.

¹⁷⁷ Wyniki ich publikowane są przeważnie w „*Wiadomościach Archeologicznych*” (Warszawa), w „*Acta Baltico-Slavica*” (Białystok) oraz w „*Roczniku Białostockim*” (Bia-

rzymskiego bliskie są pełnej weryfikacji danych, przekazanych przez Ptolemeusza. Co prawda, są one mniej więcej o wiek późniejsze niż informacje aleksandryjskiego geografę, ale postępujące badania braki te z pewnością uzupełnią.

Dla rozważanej przez nas kwestii szczególne znaczenie ma to, że dorzecze górnej Czarnej Hańczy wykazuje uderzająco zwarte skupisko osadnicze. Reprezentują je przede wszystkim cmentarzyska w Osowej, Brodzie, Czarna-kowiźnie, Białowodzie, Żywejwodzie, Potaszni, Krzywólce i Korklinach oraz w najbliższym sąsiedztwie: w Szwajcarii, Białorogach, Prudziszkach, Bilwinowie, Suchodołach, Jeleniewie i Szurpiłach. Dalsze badania z pewnością przyniosą nowe cenne odkrycia i uzupełnienia, między innymi w postaci ustalenia ciągłości osadniczej aż po wczesne średniowiecze włącznie.

Wróćmy do sprawy onomastyki. Wiadomo, że nazwy odznaczają się różnym zasięgiem ich znajomości i różną trwałością. Z nazwą Jaćwięgów Słowianie zapoznali się niewątpliwie wcześniej, niż z nazwą Hańczy. Wskazują na to tak dane źródeł historycznych, jak również zmiany fonetyczne, zaszły w tych nazwach. Jeśli zasięg trwałej znajomości Hańczy można by szacunkowo określić promieniem mierzonym dziesiątkami kilometrów, to promień takiegoż zasięgu nazwy Jaćwięgów trzeba obliczać setkami. Związane z sobą genetycznie nazwy Hańczy i Jaćwięgów znalazły się z dwóch odrębnych kategoriach onomastycznych, różniących się odmiennymi zasięgami, a przechowywane były przez dwa etnicznie i językowo odmienne nurty tradycji: bałtycki i słowiański. Ten odrębny wielowiekowy byt w różnych środowiskach tłumaczy dzisiejsze całkowite zewnętrzne niepodobieństwo omawianych nazw, związanych stosunkiem pochodności, oczywistym w analizie lingwistycznej.

Twórcami nazwy Jaćwięgów były niewątpliwie ludy bałtyckie. Wyżej już przedstawiono próbę odtworzenia jej bałtyckiej formy w postaci **Ant-iv-ing-as*. Omówiono także znaczenie rdzenia (**ant-*). Rozpatrzmy teraz pozostałe morfemy. Sprawa samogłoski, znajdującej się po spółgłosce *-t-*, nie może być rozstrzygnięta wyłącznie na podstawie zapisów staroruskich, ponieważ w czasie

lystok). O badaniach dawniejszych informują A. Kamińskiego: Materiały do bibliografii archeologicznej Jaćwieży, „Materiały Starożytne” 1 (1956), str. 193—273. Por. też J. Antoniewicz, The Sudovians, Białystok 1962, gdzie dalsza literatura przedmiotu.

powstania tych ostatnich znaki półgłosek twardych i miękkich (ѣ, ѥ) nie były stosowane z konsekwencją, jakiej by wymagał rozwój fonologiczny danego wyrazu czy nazwy. A więc pisownia latopisów: *jaćwėgy* nie jest tu w całej rozciągłości miarodajna. Czy przeto zamiast *-iv-* nie powinniśmy rekonstruować *-uw-*?

Formant *-uw-* występuje często w hydronimii litewskiej, np. w nazwach *Riņģuva*, *Gryžuva*, *Vaiguva*¹⁷⁸. J. Otrębski¹⁷⁹ zaobserwował, że „... niektóre bardzo ważne pod względem historycznym nazwy miejscowe, urobione od nazw wód, mają formę o osnowie na *-u-* ... Zazwyczaj z form na *-ū-* powstawały ... oparte na casus obliqui formy na *-uva-*, np. **Latūs*: *Latuvā*, skąd r. *Lot(ā)va* (*Latuvā*), rzeka w pow. Ponieważ i Uciany, jest w gruncie rzeczy nazwą obszaru nad nią położonego...” Prof. Otrębski dochodzi „... do ważnego wniosku, że w grupie językowej bałtycko-słowiańskiej za pomocą przyrostka *-ū-* tworzą nazwy wód nazwy położonych nad tymi wodami obszarów — w tych wypadkach formacje na *-ū-* miały znaczenie kolektywne.”

Do tej samej kategorii należy nazwa Litwy (<**Litva* < *Lietuvā*) i *Łotwy*, a być może, również **Sudwy* (**Sudova*), czyli Sudowii. Na tej podstawie można by założyć, że podobnie uformowana była bałtycka nazwa terytorium nad Czarną Hańczą: **Ant-uvā*. Na przeprowadzenie dowodu nie pozwala jednak brak zapisów w formie **Jatva*, analogicznej do *Litva*, *Łotva* oraz to, że Słowianie używali tylko postaci *Jaćwież* (**Jētvežs*). W tym stanie rzeczy należy dać pierwszeństwo morfemowi *-iv-* (< *-iv-*)¹⁸⁰. Zapisy staroruskie mają *jaćwėgy* (ѣ!), a staropolskie w łwiej części wykazują wczesne zmiękczenie *-t-(*-ti-)* > *-tb-* > *-t'-* > *-ć-* — por. *Jaczwanszytae* „Kroniki Wielkopolskiej” i inne. Samogłoski szeregu przedniego zdają się też domagać przejścia *Ant->Jēt-*. Fakty te przemawiają za rekonstrukcją **Ant-iv-ing-*.

Formant *-ing-* jest bardzo interesujący. Występuje we wszystkich językach bałtyckich¹⁸¹. Ustalono, że w językach tych oznacza posiadanie jakiejś cechy,

¹⁷⁸ G. Gerullis, Die altpreussischen Ortsnamen, Berlin—Lipsk 1922, str. 259.

¹⁷⁹ J. Otrębski, O badaniach..., o. c., str. 56.

¹⁸⁰ Pozostała część — końcówka deklinacyjna — nie wymaga rozpatrywania.

¹⁸¹ A. Leskien, Die Bildung der Nomina im Litauischen, Lipsk 1891, str. 567; K. Brugmann, Vergleichende Laut-, Stammbildungs- und Flexionslehre nebst Lehre vom Gebrauch der Wortformen der indogermanischen Sprachen, t. II, 1, Strassburg 1906 (=Grundriss der vergl. Gramm. der indogerm. Sprachen), str. 509; A. Bezzenger,

właściwości. Szczególnie obficie występuje w nazwach rzecznych i jeziornych, zwłaszcza pruskich: *Birkeling, Dobringe, Erling, Ewinge, Gislingen, Ising, Pudeling, Seringe, Surwultinge* itd.¹⁸² To samo zresztą obserwujemy w hydronomastyce słowiańskiej, aczkolwiek w słabszym natężeniu: *Vitense, Trestingowe: Tristensa, Tolensa, Liutenza*¹⁸³, *Radziądz, Białąz, Śmieląg, Trląg, Płowęż, Cieląz, Lubiąz, Strwiąz, Luciąza, Chomięza, Libiąza* itd. Tylko szczerkowo zachował się ten sufiks w appellativach, jak np. *robociądz, robociąz, wiciądz, wrzeciądz, raciądz, rzeciądz*¹⁸⁴. Pouczające jest tu zestawienie, dokonane przez A. Brücknera¹⁸⁵: (*robot*): *robotnik: robociądz* — **vito: witnik: wiciądz*.

Sufiks *-ing-* rozwinął się bogato w językach germańskich. Jego funkcję w tej rodzinie językowej chyba najlepiej przedstawił A. Bach¹⁸⁶: „Sufiks *-ing-* wyraża przynależność, a mianowicie osoby do osoby, osoby do rzeczy, rzeczy do osoby, rzeczy do rzeczy. Za pomocą *-ing-* tworzone są tak nazwy mieszkańców, jak i określenia miejsc”. Jeśli idzie o onomastykę, to języki germańskie wyraźniej zachowały funkcję określania nim mieszkańców z interesującą tu nas kategorią nazw plemiennych włącznie. Możemy więc przytoczyć następujące nazwy plemion germańskich, zapisane w czasach starożytnych: *Tulingi, Sabalingi, Marvingi, Hasdingi* itd.¹⁸⁷.

Funkcja ta uległa zatarciu w etnonimii bałtycko-słowiańskiej. Ale już teoretycznie tylko biorąc, można by oczekiwać, że również Bałtosłowianom znana była kategoria nazw na *-ing-*. Upoważnia do tego bliskie pokrewieństwo językowe Bałtów, Słowian i Germanów, stanowiących tzw. północnoeuro-

pejską grupę ludów indoeuropejskich. Mamy jednak bezpośrednio wskazówki, że sufiks *ing-* w omawianej funkcji znany był również Słowianom. W grę wchodzi tu nazwa słowiańskiego plemienia Μιλγγγοί, Μελλγγγοί, *Milingi* na Półwyspie Peloponeskim¹⁸⁸. W tym stanie rzeczy nie można odmawiać słuszności M. Rudnickiemu¹⁸⁹, który na podstawie tego faktu uważa, że „...sufiks *-ing-* jest dopuszczalny w słowiańskich nazwach szczepowych”. Poza tym znane jest słowiańskie plemię *Smeldingon, Smeldingi, Semeldinc*¹⁹⁰, których nazwę M. Rudnicki¹⁹¹ przekonująco odtwarza jako **Smeld-ing-oi, *Smoldęgi*, pol. **Smoldzięgi* lub *Smeldzięgi*¹⁹².

Sufiks *-ing-* występuje niewątpliwie w plemiennej nazwie Jaćwięgów. Pogląd o bliskości językowej Germanów, Bałtów i Słowian zdaje się potwierdzać również w tym konkretnym przypadku, a rozpatrywana przez nas nazwa otrzymuje na tym tle bardzo szacowną metrykę.

Wydaje się zatem, że można spokojnie przyjąć bardzo archaiczny, w głąb czasów starożytnych sięgający charakter formantu *-ing-* w zastosowaniu

¹⁸⁸ Por. L. Niederle, *Původ a počátky Slovanů jižních*, Praha 1906, str. 439; M. Vasmer, *Die Slaven in Griechenland*, str. 170.

¹⁸⁹ M. Rudnicki, Dyskusja na temat nazwy Śląska, „*Slavia Occidentalis*”, 16 (Poznań 1937) str. 238.

¹⁹⁰ Pisał o nim ostatnio Z. Sułowski, *Bethenici et Smeldingon*, Przyczynek do krytyki znajomości Geografa Bawarskiego, *Studia Historica* w 35-lecie pracy naukowej Henryka Łowmiańskiego, Warszawa 1958, str. 49—56.

¹⁹¹ M. Rudnicki, *Prasłowiańszczyzna — Lechia — Polska*, t. II, Poznań 1961, str. 227 i n. Za wyłącznie germański uważał ten sufiks V. Thomsen, *Det russiske riges...*, t. I, str. 363, który analizując nazwę Waregów wypowiedział się następująco: „Når henses til formen af ordet *Vaeringer, Varanger*, kan der ikke vaere nogen tvivl om dets nordiske oprindelse; endelsen *-ing (-eng), -ang* er hverken slavisk eller graesk, men nordisk...”. W tym samym duchu wypowiedział się m. in. R. Ekblom, *Germ. -ingaz im Slavischen*, „*Zeitschrift für slavische Philologie*”, 30 (1962) str. 1—10.

¹⁹² Należałoby zbadać, czy podobieństwo między śląskimi *Golensizi* a pruską *Galindią* i *Goljad'a* nad Porotwą (dopływ Okii) jest wyłącznie zewnętrzne i przypadkowe. Nazwę śląską zestawilem przed laty z *Galindią* i *Goljad'a* w referacie, przedłożonym prof. G. Labudzie w Poznaniu. Czyżby od pnia **gal-* por. prasłow. **golb*, pol. *goly* i łuzycza *Hola-* 'puszcza graniczna'? Ale nie jest też wykluczone, że nazwa *Galindii* pruskiej pozostaje w związku z mianem jeziora *Gielądzkiego*. Możliwość ta zasługuje na bliższe rozpatrzenie. O nazwie wspomnianego śląskiego plemienia pisał ostatnio M. Rudnicki, *Golensizi = *Golęzycy?*, „*Slavia Occidentalis*”, 19 (1948), str. 377 i n.

Studien über die Sprache des preussischen Enchiridions, „*Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung*” 41, (1907) str. 81; J. Endzelin, *Lettische Grammatik*, Heidelberg 1923, str. 271; J. Endzelin, *Altpreussische Grammatik*, Riga 1944, str. 73 i n.

¹⁸² Por. G. Gerullis, *Die altpreussische Ortsnamen*, o. c., str. 247.

¹⁸³ Por. R. Trautmann, *Die Elb- und Ostseeslavischen Ortsnamen...*, o. c., t. I, str. 27.

¹⁸⁴ M. Rudnicki, Sufiksy ze spółgłoską *-g-*, „*Slavia Occidentalis*”, 10 (Poznań 1931) str. 278—304.

¹⁸⁵ A. Brückner, *O Piaście*, Rozprawy AU, Wyd. Hist.-Filoz., 35, Kraków 1898, str. 311.

¹⁸⁶ A. Bach, *Deutsche Ortsnamenkunde*, t. II, 1, Heidelberg 1953, str. 162.

¹⁸⁷ Ibidem.

do urabiania nazw etnicznych. Stwierdzenie to moim zdaniem upoważnia do przyjęcia, że sufiks ten w omówionym znaczeniu używany był przez północny, tj. bałtycko-germańsko-słowiański odłam Indoeuropejczyków, że zatem mamy pełne prawo wydzielić go w nazwie Jaćwiegów.

Wyżej już była mowa o tym, że nazwę tę należy odtworzyć raczej nie jako **Ant-uv-ing-*, ale jako **Ant-iv-ing-*. Pierwsza rekonstrukcja zakładałaby przyjęcie pośredniego stadium, tj. teoretycznie wydedukowanej nazwy kraju nad Hańczą (**Ant-uv-a*), zaś druga wyprowadza nazwę plemienia wprost od miana rzeki (**Ant-iv-ing-*). Ostatnio wymieniona rekonstrukcja opiera się na specyficznej właściwości języka bałtyckich Prusów, którzy — jak wiadomo — byli jeśli nie najbliższymi, to w każdym razie bardzo bliskimi krewiakami Jaćwiegów. Dziś zresztą większość badaczy jest zdania, że Jaćwiegowie byli ludem pruskim¹⁹³.

Wspomniana właściwość polega na tym, że język pruski oprócz sufiksu *-ing-*, występującego też w litewskim i w łotewskim, znał również sufiks *-eving-* i *-iving-*¹⁹⁴. Najobficiej występuje on w przymiotnikach, urobionych od rzeczowników, np. *ginnewings* 'freundlich': *ginnis* a. pl. 'Freunde'; *glandewingi* adv. 'getrost': *glands* 'Trost'; *packawingi*, *packwingiskan* 'friedlich': *packe* 'Friede'; *ni-seilewingis* 'unfleissig': *seilin* 'Fleiss'; *noseilewingiskan*, *noseillwingiskan* 'geistig': *noseilis* 'Geist'. Są też rzeczowniki utworzone od pni werbalnych, nie brak również wyrazów określających ludzi, co stanowi pomost semantyczny do interesujących nas tu etnonimów: *mukint* (lit. *mokintì* 'lehren': *mukinnewingis* a. pl. 'Lehrer'; *klausiton* 'erhören':

¹⁹³ Por. G. Gerullis, Zur Sprache der Sudauer — Jatwinger, Festschrift Adalbert Bezzenberger..., Göttingen 1921, str. 44—51, str. 50; „...Kurz, wenn man alles das zusammenfasst, ergibt sich mit einiger Wahrscheinlichkeit, dass die Sudauer — Jatwinger sprachlich den Preussen sehr nahe standen, weit näher als den Litauern”. K. Būga, Die Vorgeschichte der aistischen (baltischen) Stämme im Lichte der Ortsnamenforschung, Streitberg Festgabe, Lipsk 1924, str. 28: „Die Sprachreste zwingen uns zur Annahme, dass auch die Jatwinger... mit den Preussen nahe verwandt waren”. Por. też A. Saly, Die Žemajtischen Mundarten, Tauta ir Žodis, 6, 1930, str. 245 oraz H. Łowmiański, Studja..., t. I, str. 64; „...należy, sędzę, przyjąć, że omawiane plemiona należały odwiecznie do szczepu pruskiego, jednakże już w dobie plemiennej rozwinęła się wśród nich silna kolonizacja litewska i spowodowała znaczne zmiany w ich obliczu etnicznym”.

¹⁹⁴ A. Leskien, Die Bildung der Nomina im Litauischen, o. c., str. 529 i n.; J. Endzelin, Altpreussische Grammatik, str. 63, 73 i n.

klausiwings 'Beichvater'; *pomettiwingi* n. pl. 'Unterthan': *pomests* 'unterwerfen', *metù*, *mèsti* 'werfen'; *dusai-surgawingi* pl. 'Seelsorger': *surgaut* 'sorgen' — itd.¹⁹⁵

Wydaje się, że mamy tu do czynienia z analogicznym rozszerzeniem sufiksu, jak za pomocą *-ov-*, *-ev-* w językach słowiańskich, co zilustruję kilkoma przykładami polskimi. Patronimiczny sufiks *-ic*, np. *wojewodzie*, *staroście*, *sędzie*, *cieście*, *dziedzie*, *ojczyce* itd., występuje też w postaci poszerzonej, np. *królewic*, *łowczewic*, *stolnikowic*, *cześnikowic*, *ojcowic* itd.¹⁹⁶ To samo poszerzenie mamy chyba przed starym sufiksem *-in* (**inō*), np. *Węgier* : *Węgrzyn*, *Tatar* : *Tatarzyn*, *Rus* : *Rusin*, ale obok tego *Żyd* : *Żydowin*. Poza tym spotykamy je także przed innymi przyrostkami. Omówione poszerzenie formantu przez *-ov-*, *-ev-* w niczym nie zmienia jego znaczenia. Jestem zdania, że tak samo było w języku staropruskim.

Zbierając w całość przedstawione rozważania umacniam się w przekonaniu, że podstawą nazwy Jaćwiegów był hydronim Hańcza. Jaćwiegowie (**Ant-iving-ai*) to plemię znad rzeki Hańczy (**Ant-ia*), po prostu „Hańczanie”. Dzisiejszą rozbieżność między nazwą Hańcza a Jaćwiegowie objaśniałem już wyżej tym, że nazwy te przechowywane były w dwu odrębnych środowiskach językowych, bałtyckim i słowiańskim, że poza tym należały do odmiennych kategorii onomastycznych. Kładłem przy tym nacisk na to, że Słowianie zapoznali się z nazwą Jaćwiegów wcześniej, że dzięki temu doznała ona w ustach Słowian daleko idących przeobrażeń. Wczesność przejęcia omawianego etnonimu przez Słowian, zakorzenienie się w ich mowie, poświadczane jest dodatkowo przez to, że oprócz samej nazwy *Jaćwiegów* spotykamy u Słowian jej archaiczny derywat *Jaćwież*, a dalej *Jaćwieżyn* oraz prawidłowo uformowany przymiotnik *jaćwiejski*.

Zabytki staroruskie są w tym zakresie najlepszym informatorem. Latynizowane formy źródeł polskich są bez porównania uboższe, aczkolwiek mimo to zdają się świadczyć o odrębności tradycji polskiej, przynajmniej częściowej.

Forma *Jaćwieg* (**Jętyvegō*) zdaje się występować w „Latopisie” tzw. Nestora pod r. 945. Można ją poza tym wydedukować z zapisów takich,

¹⁹⁵ A. Leskien, Die Bildung..., o. c.; J. Endzelin, Altpreussische Grammatik, str. 73; „...Dieses *-ing-* findet sich nicht selten hinter anderen Suffixen...”

¹⁹⁶ J. Łoś, Gramatyka polska, t. II, str. 58 i nast.

jak *Jatwęgy*, *Ętwegy* (Ruś, rok 983) oraz *Jaczvingi*, *Jaczvangi* itp. (Polska). Zapisy te sprowadzają się do pierwotnego biernika liczby mnogiej (**Jętwegy*), który zresztą bardzo wcześnie występował również w funkcji mianownika teje liczby. Właściwy mianownik l. mnogiej powstał z **Jętweg-i*, przy czym -g- w pozycji przed -i- dyftongicznego pochodzenia uległo regularnemu zmiękczeniu według zasad drugiej palatalizacji prastłowiańskiej, dając w polszczyźnie -j- (dz-) (por. *Norweg* : *Norwedzy* i coraz częstsze analogicznie urobione *archeolog* : *archeolodzy*, *antropolog* : *antropolodzy* itd.). Mielibyśmy więc w języku polskim formę *Jaćwiędzy*. Analogiczną formę mamy poświadczoną w języku staroruskim: **Jętwezi* > **Jętwezi* > **Jat'jazi* — por. *Ętwezi* zabytków latopisarskich¹⁹⁷. Poza tym mamy poświadczoną inną staropolską formę mianownika l. mn. z formantem -owie: *Jaćwięgowie* (*Yaczwyagowe*, *Jaczuingouie* itp.).

Od nazwy *Jaćwięgow* urobiono nazwę zamieszkiwanego przez nich kraju. Posłużono się przy tym sposobem bardzo prostym — wystarczyło podać ich miano w liczbie mnogiej. Wskazują na to zapisy ruskie: *na Jatwężechō*, *vs Jatwężechō*¹⁹⁸. Jest to ta sama formacja, którą zna również język polski — por. *Niemcy* : w *Niemczech*, *Węgry* : w *Węgrzech*, *Prusy* : w *Prusiech*, *Mazury* : w *Mazurach*, *Czechy* : w *Czechach* itd. Trzeba jeszcze dodać, że źródła średniowieczne przekazały archaiczną formę *Jaćwiężyn* (*Jatwężimō*)¹⁹⁹, *Yatwassyn*²⁰⁰, *Iathwyeszin*²⁰¹, analogiczną do tworów takich, jak *Rusin*, *Węgrzyn*, *Tatarzyn*, *Litwin* itd. Ten sam formant zawiera też postać **Jaćwiężanin*, derywowana od nazwy *Jaćwięż*²⁰².

Słowianie kraj wokół górnej Hańczy nazywali nie tylko *Jaćwięgi* (**Jętwegy*): *na Jaćwiędzech* (* *na Jętweżchō*). Mówili o nim także **Ziemia Jaćwięska* — por. ruskie *Zemlja Jatveskaja*, *Zemlju Jatwężsukuju*²⁰³ itd. Również i ten usus jest dobrze znany w terminologii geograficznej słowiańskiej. Przede wszystkim należy tu wymienić prawdopodobny wzorzec. Była nim chyba *Russkaja Zemlja*, a dalej *Polskaja Zemlja* (Kijowszczyzna) latopisów ruskich. Taką

¹⁹⁷ Por. wyżej, przypis 46.

¹⁹⁸ Por. wyżej, przypis 82 i 89.

¹⁹⁹ Por. wyżej, przypis 73.

²⁰⁰ Por. wyżej, przypis 149.

²⁰¹ Por. wyżej, przypis 153.

²⁰² Por. wyżej, przypis 154 i 155.

²⁰³ PSRL, t. III, wyd. 2, kol. 810 i 827.

samą formacją była pierwotnie nazwa kraju Polan znad Warty, czyli Polaków: **Polska Ziemia**, dziś tylko *Polska*, gramatycznie biorąc przymiotnik rodzaju żeńskiego — itd. Wspomniany już przymiotnik *jaćwięski* (**Jętweżska*) poświadczony jest wielokrotnie w źródłach ruskich²⁰⁴.

Na osobną uwagę zasługuje forma *Jaćwięż*, jak się zdaje poświadczona przez staroruskie *Jatwężb*, *Jatb[v]jazb* i polskie *Jaczwanszytae*²⁰⁵, gdzie -sz- oddaje chyba -ż-, a zaś -yta- to z pewnością uczony formant -ita, przejęty z greki — por. *Abderita*, *Stagirita*, *Chersonesita* oraz polskie *Mazovitae*, *Cuivitae*, *Lechitae*, *Cracovitae*, *Sandomiritae* itd.²⁰⁶ Forma *Jaćwięż* (**Jętweg-b* > *Jęt'węż*), to niewątpliwe collectivum tej samej kategorii, co *Ruś*, *Čud'*, *Saś*, *Veś*, *Perm'*, *Duń*, *Serb'*²⁰⁷, *Gołędź* (**Gołędb*), *Żmudź* itd. — zachowane w appellativach takich, jak np. *czeladź*, *gawieź*, *śniedz* itd. Nazwy typu *Jaćwięż* określały pierwotnie grupę ludzką. Z czasem dopiero stały się określeniami geograficznymi.

Niemal wszystkie wymienione derywaty od nazwy *Jaćwięż* zachowały po dziś dzień swą żywotność i przydatność. Z użycia wyszedł jedynie *Jaćwiężyn*, a określenie „ziemia jaćwięska” ma już dzisiaj raczej inne zabarwienie znaczeniowe niż przed setkami lat.

W rozprawce niniejszej używałem konsekwentnie form *Jaćwięż*, *Jaćwięż*, *aćwięski*. Sprzeciwiłem się tym samym pisowni *Jadźwingowie*, zaleconej przez oficjalny słownik ortograficzny języka polskiego²⁰⁸. Pisownia ta nie znalazła jednak nigdy powszechnego uznania. Może dlatego, że poważne autorytety naukowe używały formy *Jaćwing*²⁰⁹. A. Brückner napisał nawet: „*Jadźwingowie*, poprawniej *Jaćwingowie*, ruskie zbiorowe *Jaćwież*²¹⁰...”

²⁰⁴ Por. wyżej, str. 11 i nast.

²⁰⁵ Por. wyżej, wykaz zapisów źródłowych. Ta też forma kryje się najprawdopodobniej pod zlatynizowanymi zapisami, jak *Jatwesia* itp.

²⁰⁶ Gall Anonim, *Cronica et gesta ducum sive principum Polonorum*, ed. C. Maleczyński, passim; *Monumenta Poloniae Historica*, indeks; P. Dusburg, *Chronicon terrae Prussiae, Scriptorum rerum Prussicarum*, Lipsk 1861, l. c., por. niżej, str. 50. Poza tym można przytoczyć dziesiątki innych analogicznych przykładów.

²⁰⁷ A. Brückner, *Słownik etymologiczny...*, str. 85 i 485.

²⁰⁸ S. Jodłowski i W. Taszycki, *Zasady pisowni polskiej i interpunkcji ze słownikiem ortograficznym*, wyd. 14, Wrocław 1959, s. v.

²⁰⁹ A. Brückner, *Słownik etymologiczny...*, o. c., str. 482.

²¹⁰ A. Brückner, *Encyklopedia staropolska*, Warszawa 1939, t. I, str. 468.

Również H. Łowmiański pisze *Jaćwież, Jaćwingowie, jaćwieski*, ale także *jaćwiński*²¹¹. S. Szober²¹² podaje: „*Jaćwież* lub *Jadźwież*... *Jaćwingowie* lub *Jadźwingowie*...” A. Kamiński, autor cennego studium, poświęconego interesującemu nas ludowi²¹³, pisze stale: *Jaćwing, Jaćwież, jaćwieski*. Takimiż formami posługuje się Kompleksowa Ekspedycja Jaćwieska²¹⁴.

Stawiając pytanie: który zespół nazw bałtyckiego ludu znad Czarnej Hańczy powinien być używany w języku polskim, poruszamy tym samym zagadnienie poprawności językowej. Wydaje się jednak, że dzisiejszy usus w tym zakresie nie jest bez zarzutu. Formy *Jaćwież, jaćwieski* — to formy wschodniosłowiańskie, rażące polskie poczucie językowe. Ich ruskie pochodzenie można łatwo wykazać na drodze analizy lingwistycznej. Podnosił to już zresztą A. Brückner²¹⁵. Poza tym razi niekonsekwencja — w dążeniu do jej usunięcia stworzono nawet *Jadźwież*²¹⁶ — zwłaszcza morfemów końcowych. Mianowicie kolidują z sobą ostro *-ing* i *-eż* oraz *-eski*.

Zmierzając do usunięcia tej anomalii proponuję ujednoczenie form przez sprowadzenie ich do trzech podstawowych: *Jaćwiąg, Jaćwięż, jaćwięski*. Wydaje mi się, że propozycja ta została już wyżej dostatecznie uzasadniona z historyczno-językowego punktu widzenia. Sądzę też, że użyta przeze mnie pisownia nie wprowadzi zamieszania ani w piśmie, ani też w mowie. Różnica między wymową formy *Jaćwiąg* (*iacf'erŋk*) a postaci *Jaćwing* (*iacf'irŋk*) jest minimalna. Sądzę, że przedstawiona propozycja pisowniana jest bardzo umiarkowana i powinna mieć szanse przyjęcia się²¹⁷.

²¹¹ H. Łowmiański, *Studia...*, wg indeksu.

²¹² S. Szober, *Słownik poprawnej polszczyzny*, wyd. III, Warszawa 1948, str. 196.

²¹³ A. Kamiński, o. c., por. przyp. I passim.

²¹⁴ Por. np. czasopisma „Wiadomości Archeologiczne”, „Rocznik Olsztyński”, „Rocznik Białostocki”, passim, indeksy.

²¹⁵ A. Brückner, *Litu-slavische Studien*, I. Theil, Die slavischen Fremdwörter im Litauischen, Weimar 1877, str. 64, przypis 50; „...Der Name der *Jadźvingi*, eines litauischen Stammes (...), russ. *Jatvjaž*, aus *Jatvęž* (poln. entweder *Jadźwingowie*, oder — russifiziert — *Jaćwież*”.

²¹⁶ Por. np. Szober, *Słownik...*, o. c., oraz Lites..., o. c., t. II, str. 140, przypis.

²¹⁷ Już po napisaniu niniejszej rozprawki dowiedziałem się, że do analogicznych wniosków doszedł Jerzy Wiśniewski w artykule pt.: Ślady jaćwieskie koło Tykocina? („Problemy”, 17 (1961) nr 9 (186), str. 662—663). Między innymi zebrał on dodatkowy, cenny materiał do dziejów rozpatrywanej nazwy i wysunął przypuszczenie, „... że niegdyś po polsku było *Jaćwięga* i *Jaćwiąg*”. Autorowi, cenionemu znawcy dziejów Polski północno-

Kwestia ortograficzna nie wyczerpuje problematyki polskiej formy nazwy *Jaćwiągów* i jej derywatów. Zaczniemy od pierwszego członu nazwy. Na podstawie przekazów źródłowych zaproponowałem etymologię nazwy i odtworzyłem ją jako starosłowiańskie **Jętvęgo*. Winienem jeszcze wyjaśnić, jak doszło do zaniku nosowości w pierwszej zgłosce polskiego wariantu nazwy. Przyznaję, że sprawa ta nie jest dla mnie zupełnie jasna. Zwalenie odnosowienia na karb zwyczajów paleograficznych, według których literę *n* zaznaczano za pomocą cienkiej i krótkiej poziomej kreseczki, umieszczanej nad związanym z nią znakiem samogłoski, którą to kreseczkę kopiści bardzo często opuszczali — chyba tu nie wystarcza.

Zamianę *Ję-* na *Ja-* można by objaśnić wpływem ruskim. Kontakty mazowiecko-ruskie we wchodzącym w grę okresie średniowiecza były intensywne i trwałe. Między innymi właśnie na *Jaćwięży* i w jej pobliżu zbiegały się lub krzyżowały interesy księstwa mazowieckiego z interesami książąt ruskich (halicko-wołyńskich). Mimo to nasuwa się wątpliwość: dlaczego zabytki zachowały nosowość w zgłosce drugiej (*Jaczwanszytae, Jaczwangae, Jaczwingi Getwinzitaie*)? Gdybyśmy przyjęli tylko wpływ ruski, to powinniśmy oczekiwać denazalizacji również i w tej zgłosce²¹⁸.

Być może, że zanik nosowości w pierwszej zgłosce dałoby się objaśnić dyssymilacją fonetyczną, która polega na usunięciu jednej z dwóch głosek nosowych danego wyrazu. Podobnie było z wyrazami *kniędz* > *księdz* > *ksiądz* i *knięga* > *księga*. Ale przecież warunki i wynik odnosowienia są tu odmienne. Trudno więc o stanowcze, całkowicie pewne rozstrzygnięcie, przede wszystkim z braku materiału, który mógłby posłużyć jako analogia. Zaproponowane objaśnienie nie jest chyba nieprawdopodobne, ale nie można też udowodnić jego słuszności, przynajmniej w obecnym stanie badań.

-wschodniej, dziękuję za zwrócenie mi uwagi na wspomniany artykuł. W tym samym tomie „Problemów” na tematy jaćwieskie wypowiedzieli się: K. Kotłowski, *Argumenty lingwistyczne*, „Problemy”, 17 (1961) nr 3 (180), str. 220 oraz J. Otrębski, *W sprawie Jadźwiągów*, ibidem.

Z satysfakcją notuję też, że również wybitny mediewista A. Gieysztor (*Jaćwież* — 1, *Słownik Starożytności Słowiańskich*, Zeszyt dyskusyjny, Wrocław 1958, str. 51) doszedł do wniosku, że polska forma brzmiała „zapewne *Jaćwięgi*”.

²¹⁸ Zdaniem prof. S. Urbánčyka „*Jęć-* uległo wpływowi ruskiemu i dwuznaczności polskiej pisowni: *Jacz-* może być czytane jako *Jęć-* (może zgodnie z intencjami niektórych pisarzy) albo *Jać-*. Natomiast przyrostek miał oparcie w innych nazwach z tym przyrostkiem”.

Z chronologicznego punktu widzenia nie byłoby trudności. Rozpodobnienia tego rodzaju przypadają na pierwszą połowę XIII wieku²¹⁹. Z tego też czasu pochodzą najstarsze polskie zapisy nazwy Jaćwiągów w postaciach zdalnych do analizy. Wtedy też — jak sądzę — odbyła się walka form *Jentuesones*, *Jentuosi* przeciwko formom *Jaczwangi*, *Jaczwingi* itd. Jest przy tym rzeczą zastanawiającą, że w zapisach tych głoska nosowa pojawia się albo w sylabie pierwszej, albo też w drugiej. Czyżby zaznaczyło się tu wahanie co do miejsca redukcji nosowości, które — jak się wydaje — zaznaczyło się również w procesie rozpodobniania w wyrazie **kānegō* w języku polskim i w mowie nadbałtyckich Obodryców?²²⁰

Raz jeszcze podkreślam bardzo hipotetyczny charakter tego przypuszczenia. Wpływy ruskie na ustalenie się formy polskiej nie są wykluczone. Uderza też podobieństwo między Długoszowymi *Jaczwingi*, *Jathwingi* a *Jatswęgy* z „*Pověsti vremennych lět*”, z której Długosz na pewno korzystał²²¹. Pierwsze zgłoski są odnosowione, a drugie — nie. Tak więc kwestii denazalizacji pierwszej sylaby nie można uznać za rozstrzygniętą. Nie wiem, czy mamy tu do czynienia ze zjawiskiem czysto polskim, czy też z wpływem ruskim. W tym stanie rzeczy domaganie się wprowadzenia pisowni **Jęćwiąg** byłoby dość ryzykowne, nie mówiąc już o względach praktycznych.

W źródłach polskich, lub powstałych za pośrednictwem polskim, obserwujemy inne jeszcze wahanie w pisowni pierwszej zgłoski. Mianowicie przybiera ona nie tylko zgodną z etymologią postać *Ję-* (*Jen-*), ale obok *Ja-* również *Je-*, średniowieczną manierą pisane również jako *Ge-*. Zjawisko to objaśnia się łatwo obocznością *ja-:je-*, spotykaną już w XII i XIII wieku i typową zwłaszcza dla Mazowsza, a więc tej dzielnicy Polski, w której nazwa Jaćwiągów była

²¹⁹ Por. Z. Klemensiewicz, T. Lehr-Splawiński, S. Urbańczyk, Gramatyka historyczna języka polskiego, Warszawa 1955, str. 65, 154.

²²⁰ Mianowicie w polszczyźnie usunięto głoskę nosową z pierwszej części wyrazu (*kniedz* > *ksiądz*), natomiast Obodrzyce zdenazalizowali część drugą i używali formy, zapisanej w źródłach jako *knese* (koniec XII w.; *Vita altera Kanuti ducis*, MGH, Scriptorum, t. 29, Hannover 1892, str. 14), *Knezegranica* (rok 1174 i 1219; *Mecklenburgisches Urkundenbuch*, Schwerin 1863, t. I, 112 i 233), *Cnasi Damberowe* (r. 1283; *Pommersches Urkundenbuch*, Szczecin 1869, t. II, 503), *Knegene* (r. 1263; *Urkundenbuch des Bistums Lübeck*, Oldenburg 1856, nr 161).

²²¹ Nie miałem niestety dostępu do A. Semkowicza Krytycznego rozbioru... oraz do najnowszego (1961) wydania przekładu J. Długosza *Dziejów polskich*.

znana najwcześniej i najlepiej²²². Nie ma też całkowitej pewności, jak średniowieczni Polacy wymawiali ostatnią zgłoskę nazwy Jaćwiąg, ponieważ mógł się tu zaznaczyć wpływ dwóch procesów fonetycznych: tzw. progresywnej, trzeciej palatalizacji prasłowiańskiej, oraz wzdłużenia zastępczego. Normalny rozwój powinien doprowadzić do formy **Jaćwiądz*, analogicznie do postaci *ksiądz*, *mosiądz* itd. Ale palatalizacja progresywna nie została przeprowadzona z pełną konsekwencją. Nie mamy więc wystarczających podstaw do rekonstrukcji teoretycznej, a poza tym brak jej oparcia w materiale źródłowym.

Wprowadzenie do dzisiejszej polszczyzny teoretycznie możliwych form ze wzdłużeniem zastępczym: **Jaćwiądz* czy **Jaćwiąg* byłoby chyba zbyt ryzykowne. Ze względów zarówno merytorycznych, jak i praktycznych najbardziej zalecałyby się formy: *Jaćwiąg*, *Jaćwięż*, *jaćwięski*²²³. Formy z *-dź-* (*Jadźwing*, *Jadźwież*) nie mają oparcia ani w źródłach, ani też w toponomastyce²²⁴. A. Kamiński²²⁵ zestawiał ostatnio piętnaście nazw miejscowych, derywowanych od nazwy Jaćwiągów. Żadna z nich nie zawiera śladu *-j-* (= *-dź-*) lub *-d'-*.

²²² W. Taszycki, Z dawnych podziałów dialektycznych języka polskiego, cz. II, Przejście *Ja = Je*, Archiwum Towarzystwa Naukowego we Lwowie, dział I, t. IV, z. 2, Lwów 1934; por. też Z. Klemensiewicz, Historia języka polskiego, Warszawa 1961, cz. I, str. 55 i n.

²²³ Podstawę dla przymiotnika *jaćwięski* widzę m. in. w zapisach z roku 1493: *paluda dicta Jatwenskie*, *paludem Jatwenskie* (Akty Litovskoj Metriki, ed. J. F. Leontovič, Warszawa 1896, t. I, str. 37 i 38, nr 85), niezależnie od tego, że wiążą się one ze wsią zwaną dziś *Jatwież Wielka* (nad Brzozówką, lewobrzeżnym dopływem Biebrzy, pow. Mońki).

²²⁴ A. Kamiński, *Jaćwież* o. c., str. 71—75. Pomijamy kwestię wprowadzenia *-dź-* w miejsce *-ć-*. Być może, odegrały tu pewną rolę czynniki fonetyczne, a może także skojarzenie z imieniem *Jadwiga*, *Jadźka*.

²²⁵ A. Kamiński, o. c., str. 71—75; 1) *Jatwież* — pow. Augustów, 2) *Jatwież Wielka* i *Mala* — pow. Białystok, 3) *Jatwiesk* — pow. Wołkowysk, 4) *Jatwież* — pow. Wołkowysk, 5) *Jatwież* — pow. Wołkowysk, 6) *Jatwiesk* — pow. Szczuczyn, 7) *Jatwież* — pow. Iwacewicz (dawniej Słonim), 8) *Jatwież* (= po litewsku *Dainava*) — pow. Nowogródek (d. Słonim), 9) *Jatwież* — pow. Nowogródek, 10) *Jatwież* — pow. Nowogródek, 11) nieistniejąca wieś *Jatwiesk* — pow. Lida, Koło Lwowa; 12) *Jatwięgi* — pow. Mościska, 13) *Jatwięgi* — pow. Rudki, 14) *Jatwięgi* — pow. Bóbrka. Na Mazowszu: 15) *Jać(w)iążek* — pow. Maków Mazowiecki, 16) nie istniejące *Jaćwiężyno* — pow. Ciechanów; por. J. Wiśniewski, Ślady jaćwieskie..., str. 662 oraz K. Zierhoffer, Nazwy miejscowe północnego Mazowsza, PAN, Komisja Językowa, Prace Onomastyczne, 3, Wrocław 1957, str. 195.

Proponowana przez nas rektyfikacja sufiksu nazwy (-eg-) znajduje też oparcie w nazwach trzech wsi w okolicy Lwowa: *Jatwięgi* w pow. Mościska, Rudki i Bóbrka. Cała zaś nazwa w postulowanej postaci *Jaćwięg* otrzymuje afirmację ze strony mazowieckich wsi: *Jaczwiaszk* (rok 1567) i *Jaczwyanzino* (r. 1430)²²⁶.

Poza tym do prawa obywatelstwa w dzisiejszej praktyce języka polskiego mogłaby pretendować forma *Jaćwiężyn*, niewątpliwie używana przez Słowian, co poświadczone zostało przez stosunkowo liczne źródła o niezależnym pochodzeniu. Można by więc umówić się na parę *Jaćwięg* : *Jaćwiężyn*, analogiczną do oboczności *Greki* : *Greczyn* — z tym, że przynajmniej w moim poczuciu językowym forma *Jaćwiężyn* odznaczałaby się intensywniejszą ekspresywnością stylistyczną²²⁷.

Rozważając etymologię i formy nazwy *Jaćwięg* nie uwzględniłem dotąd jej litewskiej postaci. O ile mi się udało dobrze ustalić, to używana przez Litwinów forma *Jótvingai* została wprowadzona do języka nowolitewskiego przez naukowców, bodaj że przez K. Būgę²²⁸. Wskutek tego formy tej nie można uważać za materiał przydatny do badań naukowych. Wiadomo zresztą, że średniowieczni Litwini określali Jaćwięgów zupełnie inną nazwą (*Dainavà*). Trudno jednak wątpić w to, że nazwa Jaćwięgów była na średniowiecznej Litwie znana²²⁹. Nic jednak nie możemy powiedzieć ani o jej formie, ani też o zasięgu jej stosowania przez Litwinów.

Wiążąc genezę nazwy Jaćwięgów z Czarną Hańczą, przynajmniej we własnym przekonaniu na drodze dociekań etnonomastycznych ustaliłem jądro ich terytorium plemiennego, otrzymując tym samym adekwatną zgodność z danymi historii, archeologii i geografii historycznej. Winienem tu jednak

Dr J. Wiśniewski w liście z 1.2.1963 r. doniósł mi, że w r. 1577 zanotowano w województwie ruskim nazwę wsi *Jaczwięgi*. Prawdopodobnie zapiska ta dotyczy którejś z wyżej wymienionych wsi koło Lwowa. Z braku dostępu do odpowiednich źródeł i literatury nie mogę ustalić, czy istnieje genetyczny związek między tymi wsiami a Jaćwiężynami z roku 1444 i 1450.

²²⁶ Por. A. Kamiński, K. Zierhoffer i J. Wiśniewski — opera cit.

²²⁷ Historycznie biorąc formant *-in- (-in- -yn po hist. miękkich) oznaczał sygnularność. Nie restytuowałbym natomiast formy *Jaćwiężanin* (r. 1444 oraz ewent. 1255).

²²⁸ Lietuviu kalbos žodynas, Vilnius 1957, t. IV, str. 362, nie podaje odnośnie do tej nazwy materiału, sięgającego wstecz poza wiek XX.

²²⁹ Por. wyżej, przypis 91.

jeszcze wyjaśnienie, jako że prócz Czarnej Hańczy, głównej arterii wodnej Suwalszczyzny, w bezpośrednim sąsiedztwie, ale już w granicach Litwy, płynie *Biała Hańcza* (*Baltoji Ančia*). Uważam, że Białą Hańczę możemy spokojnie wyłączyć z rozważań nad genezą nazwy Jaćwięgów. Dorzecze Białej Hańczy dziś jeszcze pokryte jest lasami²³⁰. Wynika z tego, że brak tu było warunków do rozwoju silniejszego i bardziej zwartej zespołu osadniczego. Zgadza się to zresztą z wynikami poszukiwań archeologicznych, które jak dotychczas nie wykazały tam śladów starszego osadnictwa²³¹. Wręcz odwrotnie wygląda sytuacja nad górną Czarną Hańczą, o czym już była mowa wyżej. W grę wchodzi oczywiście region górnej Czarnej Hańczy, ponieważ jej dolny bieg dziś jeszcze płynie przez puszcę, która wraz z bagnami nadbiebrzańskimi (Błotami Jaćwięskimi) stanowiła szeroką i niełatwą do przeniknięcia południową strefę graniczną Jaćwięży sensu stricto²³².

Wydaje się, że ustalenie jądra osadnictwa jaćwięskiego w dorzeczu górnej Czarnej Hańczy, dokonane w drodze analizy onomastyczno-historycznej, otwiera nowe perspektywy na inne nazwy etniczne, związane z Jaćwiężą. Weźmy najpierw zagadnienie *Sudwy* i *Sudzinów*. Tak właśnie brzmiałyby chyba polskie formy. Starostłowińskie **Sudova* i **Sudinā* stanowiłyby pomost do źródłowych *Zudua*²³³ i ptolemejskich *Sudinoi*. Sudwa miałaby się do bałtyckiej *Sudvā* tak, jak słowiańska *Litwa* do bałtyckiej *Lietuvā*.

Jest rzeczą bardzo charakterystyczną, że nazwa ta znana była tylko północnym sąsiadom Jaćwięży sensu lato. Tylko tę nazwę znali np. Krzyżacy i wywiadowcy duńscy, tylko pod tą nazwą występują osady uchodźców

²³⁰ W XVI wieku była tu Puszcza Kopciowska (zwrócił mi na to uwagę J. W i ś n i e w s k i). Por. J. Jakubowski, Powiat grodzieński w XVI wieku, Prace Komisji Atlasu Historycznego Polski, z. III, PAU, Kraków 1930, mapa.

²³¹ P. Tarasenka, Grodziska w łuku środkowego Niemna na Litwie, „Rocznik Olsztyński”, 2, 1959, str. 221—225; mapa, „Grodziska i osady w łuku środkowego Niemna na obszarze Litewskiej SRR”.

²³² Do pracy: V. N. Toporov, Dve zametki iz oblasti baltijskoj toponimii, 1. O južnoj granice jatvjagov, Rakstu krājums (księga ku czci J. Endzelina), Ryga 1959, str. 251 i nast. — nie miałem dostępu.

²³³ Księga obozowa Waldemara II duńskiego, *Scriptores rerum Prussicarum*, t. I, str. 737.

i przesiedleńców jaćwieskich w Prusach i na Litwie, zwłaszcza północnej, na pograniczu ze Żmudzią²³⁴.

Wydaje mi się, że praktykowane w dzisiejszej nauce identyfikowanie w całej rozciągłości Sudwy z Jaćwieszą polega na nieporozumieniu. Uważam, że Sudwa stanowiła terytorium plemienne, odrębne od Jaćwieszy sensu stricto i leżące na północ od niej, a więc — w przybliżeniu biorąc — na północ od dzisiejszej Suwalszczyzny. W związku z tym wydaje się, że K. Būga²³⁵ miał rację, wiążąc nazwę Sudzinów z rzeką *Suduone* (Sudonia), uchodzącą do Szeszupy (*Šešupė*) na północ od Kalwarii (Kalvarija, Litwa). Moim zdaniem, koncepcji tej bynajmniej nie sprzeciwia się to, że Sudonia jest małą rzeką. Potężne plemię Serbów nad Soławą (Saale, dopływ Łaby) wzięło swą nazwę od rzeki podobnych rozmiarów. Odlam ich zaniósł tę nazwę na Półwysep Bałkański, gdzie do dziś używają jej jugosłowiańscy Serbowie. Podobnie też znaczne ruskie plemię Połoczan wywodzi swą nazwę od stosunkowo niewielkiej rzeki Połoty, uchodzącej do Dźwiny²³⁶. Trzeba pamiętać o tym, że związki terytorialne, zwane plemiennymi, wyrastały z małych komórek. Sudwa mogła być pierwotnie nazwą jednej z nich, a z czasem jej sąsiedzi od północnej strony rozciągnęli ją na całą Jaćwieszę sensu lato.

Uważam, że osadnictwo południowej części dorzecza Szeszupy z powodzeniem spełnia warunki, jakich zwykliśmy oczekiwać od terytoriów plemiennych. Mapa P. T a r a s e n k i pt. „Grodziska i osady w łuku środkowego Niemna na obszarze Litewskiej SRR” wykazuje znaczne zagęszczenie wczesno-średniowiecznych, a nawet starożytnych grodów na tym terenie. Nie jest też chyba dziełem przypadku, że w Pajievonys na południowy zachód od Wilkowyszek (Vilkaviškis) znaleziono monety rzymskie cesarzy Tyberiusza, Kaliguli i Klaudiusza (r. 14—54)²³⁷. Jak wiadomo, Ptolemeusz czerpał wiadomości z itinerariów podróżników, których większość stanowili kupcy. W świetle znaleziska z Pajievonys identyfikacja Ptolemeuszowych *Sudinoi* z bałtyckimi *Sudzinami* otrzymuje dodatkową weryfikację. Celem wypraw rzymskich był

²³⁴ A. K a m i Ń s k i, Jaćwiesz, mapa 2: „Rozmieszczenie osad o r azwach pochodnych od nazw Jaćwieszy.”

²³⁵ K. B ū g a, Liet. kalbos žodynas, t. I, str. LXXXIX.

²³⁶ Povest' vrem. let, PSRL, t. I, kol. 6; „...inii sėdoša na Dvinė i narekoša Poločane rėčtki radi jaže vtečėt' v' Dvinu imėnem' Polota. Ot' seja provašasė Poločane”.

²³⁷ Por. P. T a r a s e n k a, Grodziska..., str. 244.

przede wszystkim jantar (bursztyn), w który obfitowała przede wszystkim Sambia. Notatkę o *Galindai* i *Sudinoi* można uważać za informację o szlakach kupieckich, co też rzuca światło na jej genezę.

„Sudziński” szlak handlowy biegł z Sambii ku południowi między Niemnem a wielkimi jeziorami mazurskimi (Mamry, Śniardwy). O panowanie nad nią rywalizowały między sobą plemiona, określane dziś ogólnie jaćwieskimi. Być może, w okresie powstania informacji czy zapiski, która dotarła aż do egipskiej Aleksandrii, supremacja polityczna na omawianym terytorium należała do Sudzinów. Ale być też może, że zdecydował o tym po prostu sambijski punkt widzenia, obejmujący najbliższe, pierwsze z brzegu plemię wspomnianego zespołu. Sądzę, że podobna, aczkolwiek nieidentyczna była geneza pojawienia się w dziele Ptolemeusza nazwy *Galindai*, którą określono południkowy szlak, biegnący na zachód od wielkich jezior mazurskich.

Wydaje się, że można znaleźć odpowiedź na pytanie, dlaczego Krzyżacy nazwą Sudwy objęli całą Jaćwieszę sensu lato. Mamy tu do czynienia ze zjawiskiem dobrze znanym w etnonimii. Chodzi o rozciągnięcie na całość danego zespołu etnicznego nazwy tej jego części, z którą sąsiedzi zawierali znajomość. Najwcześniejszą i najtrwalszą. W ten sposób powstała nazwa Greków, w gruncie rzeczy pierwotnie tylko nieznacznego plemienia helleńskiego, z którym Rzymianie zetknęli się najwcześniej i którego miano rozszerzyli na całą Helladę. W ten sam sposób powstała francuska nazwa Allemagne, obejmująca dziś całe Niemcy, a pierwotnie przysługująca tylko plemieniu Alemanów czyli Szwabów. Przykładów na tego rodzaju zjawiska można by przytoczyć o wiele więcej.

Uważam, że to samo zjawisko spowodowało objęcie całej Jaćwieszy sensu lato nazwą Sudwy — pierwotnie oznaczającą kraj jednego tylko spośród plemion jaćwieskich. Trzeba przypomnieć, że zakon krzyżacki zapoznawał się z plemionami jaćwieskimi przede wszystkim właśnie od ich północnej strony. Krzyżacy parli na wschód w kierunku Żmudzi i Zatoki Ryskiej, dążąc do zapewnienia sobie połączenia z zakonem kawalerów mieczowych²³⁸. Widać to

²³⁸ Do pracy: A. L. E w a l d, Die Eroberung Preussens durch die Deutschen, Halle 1872 — nie miałem dostępu. Z dostępnych: S. Z a j a c z k o w s k i, Podbój Prus i ich kolonizacja przez Krzyżaków, rozprawa z pracy zbiorowej: „Dzieje Prus Wschodnich”, t. I, z. 4, Pamiętnik Instytutu Bałtyckiego, I B, t. 27, str. 19 i nast.; M. P o l l a k ó w n a, Zanik ludności pruskiej (str. 170 — rozdział 2, „Podbój ziem pruskich przez zakon krzyżacki”) w dziele zbiorowym „Szkice z dziejów Pomorza”, pod red. G. L a b u d y, Warszawa 1958, t. I.

również jak najwyraźniej w świetle historii opanowywania wschodniej części Prus przez Krzyżaków. Wymownie przedstawia ten proces przynależność administracyjna zachodniej połaci Jaćwięzy (Ełk, Olecko) do komturstw, których stolice (Bałga, Brandenburg) znajdowały się pod Królewcem, a także mapa osadnictwa krzyżackiego w Prusach około roku 1400²³⁹. Osadnictwo to posuwa się wąskim językiem, dochodzącym od Wielawy (Wehlau) po Wystruń (Insterburg). Ziemię na południe od tego pasma, na wschód od dolnej Łyny, wtedy jeszcze — rok 1400, a więc około 150 lat od przybycia Krzyżaków — znajdowały się poza zasięgiem osadnictwa niemieckiego. Głównym ośrodkiem informacji krzyżackiej o sytuacji na pograniczu prusko-litewskim jeszcze w końcu XIV wieku był Insterburg, leżący na północny zachód od ziem jaćwieskich. Od tej też strony nastąpiło zapoznanie się Krzyżaków z nazwą Sudzinów. Dostępu na Jaćwięź od strony zachodniej broniła Puszcza Gołędzka i systemat wodny wielkich jezior mazurskich. Być może zresztą, że ten sposób nazywania zespołu plemion jaćwieskich przejęli Krzyżacy od ludów pruskich, przede wszystkim od Nadrowów, bezpośrednich sąsiadów Sudzinów od strony północnej.

Opracowanie zagadnień Sudwy powinno się stać przedmiotem monograficznego studium. Sądzę, że granica między Jaćwiegami sensu stricto a Sudzinami pokrywała się w ogólnych zarysach z dzisiejszą północną granicą Suwalszczyzny — od Puszczy Romnickiej po bagna i lasy nad rzeką Kirsną (na północny wschód od Puńska). Nie jest też chyba rzeczą przypadku, że tu właśnie, w wymienionej strefie granicznej, pod miasteczkiem Wiżajny, znajduje się wieś Sudawskie z okazałym grodziskiem²⁴⁰. Poza tym

Na posuwanie się podboju krzyżackiego od północnego zachodu, tj. z okolic Królewca, w kierunku południowo-wschodnim wskazuje też charakterystyczny, pasowy kształt komturstw. Olecko należy do komturstwa Brandenburskiego, a Ełk — do komturstwa Bałgi. Brandenburg pruski i Bałga leżą nad Zalewem Wiślanym, w pobliżu Królewca. Miasta te założone zostały jeszcze w XIII w.

²³⁹ H. Mortensen, G. Mortensen, Die Besiedlung des nordöstlichen Ostpreussens bis zum Beginn des 17. Jahrhunderts, t. II (= Deutschland und der Osten, t. 8), Lipsk 1938, mapka po stronie 220: Abb. 3, „Der preussisch-deutsche Ordensstaat um 1400”.

²⁴⁰ K. O. Falk, Wody węgierskie..., o. c., str. 2; M. Kaczyński, Grodzisko w miejscowości Sudawskie, pow. Suwałki, „Wiadomości Archeologiczne”, 22, 1955, str. 371; J. Wiśniewski, Domniemane ślady osad jaćwieskich w puszczech pojaćwieskich, „Rocznik Białostocki”, 1, 1961, str. 227 i nast.

ze strefą tą pokrywa się ważna granica dialektyczna w obrębie języka litewskiego, a mianowicie między południowo-litewską gwarą „dzuków” a narzeczem zachodnio-auksztajkim²⁴¹.

Dość wyraźnie zarysowuje się granica między Sudzinami a Żmudzią. Znaczą ją potężne do dziś masywy puszczańskie. Nie jestem zdania, że północna granica Sudwy, a tym samym północna granica Jaćwięzy sensu lato, sięgały aż po Niemen. Do Jaćwięzy należał tylko górny bieg Szeszupy²⁴².

²⁴¹ A. S a l y s, Kelios postabos..., mapa po str. 32; J. O t r e b s k i, Gramatyka języka litewskiego, Warszawa 1958, t. I, str. 22 i mapa.

²⁴² Por. Lites ac res gestae inter Polonos Ordinemque Cruciferorum, editio altera, t. II, Poznań 1892, str. 140; „Pro declaratione articulorum super castro Memla oblatorum, quod (sic) probare intendit procurator dominorum regis et ducis, dicitur et declaratur: quod terra Samagitarum, que ad tempora vite utriusque domini eis manere debeat, distinguitur limitibus ex una parte flumine Szesszupa inclusive in superiori parte, ubi confynat cum Sindland (Siudland, JN), alias Jacvesi et infra ubi confluit cum flumine Nemen...”, str. 139; „Item quod terra Samagitarum ex una parte isto limite clauditur siue limitatur, qui incipit a flumine Szesszupa in superiori parte versus eius ortum circa confinia, usque ad locum dictum Habk...”

W związku z rozpatrywaną kwestią należy podnieść, że Szeszupa (Šešupė) jest nazwą typowo litewską, ponieważ zawiera w sobie litewski wyraz *upė* 'rzeka'. Jak wiadomo, A. Bezenberger (Über die Verbreitung einiger Ortsnamen in Ostpreussen, „Altpreussische Monatsschrift”, 20 (1883), str. 123—128) wykazał, że nazwy rzeczne na *-upė* są pochodzenia litewskiego, zaś takie nazwy na *-ape* 'rzeka' — pruskiego. Nie ulega więc wątpliwości, że nazwa Szeszupy jest litewska albo żmudzka, natomiast pobliskie większe rzeki: *Goldapa* (*Goldap*) i *Węgorapa* (*Angerapp*), noszące nazwy zakończone na *-ape*, są pochodzenia pruskiego.

Specyfika hydronimii Jaćwięzy — a także Galindii, Sasji i Pomezanii — polega na tym, że na jej ziemiach zupełnie nie występują nazwy ani na *-ape*, ani też na *-upė* (oczywiście, wyjąwszy świeższe importy litewskie na pograniczu, odnoszące się zresztą do mniejszych obiektów). Nazwa Szeszupa nie jest importem — litewską postać nosi już w średniowieczu (por. np. *Wegeberichte* z końca XIV w.). Większość dorzecza Szeszupy nie mogła więc należeć do Jaćwięzy, co też zgadza się z danymi źródeł historycznych. Nie jest też chyba dziełem przypadku, że od pokoju melneńskiego (rok 1422) ziemie nad dolną i środkową Szeszupą należały nie do województwa trockiego, ale do ziemi żmudzkiej (por. np. W. Semkowicz, Szkolny atlas historyczny, Lwów-Warszawa 1932, mapa 11: „Polska i Litwa za Jagiellonów” (w. XV).

Na marginesie zaznaczamy, że językowy związek Jaćwięzy, Galindii, Sasji i Pomezanii zasługuje na baczniejszą niż dotychczas uwagę. Najprawdopodobniej mamy tu przed sobą odrębną połać ziem pruskich sensu lato. Być może, była to w pewnym sensie strefa przejściowa na pograniczu ze światem słowiańskim. Hydronomastyka słowiańska — podobnie

Granicę od strony północno-zachodniej powinny ustalić specjalne badania. Wydaje się, że terytorium Sudwy chyba niemal w całości znajduje się w dzisiejszych granicach Litwy. Sądzę, że pod nazwami Sudowii i Jaćwięży kryły się pierwotnie terytoria dwóch różnych plemion, być może zresztą nie raz jednozących się we wspólnym politycznym związku plemiennym.

Najogólniej tylko poruszę zagadnienie nazwy terytorialnej *Dojnowa*. Jak wiadomo, nazwą tą określali Jaćwięż Litwini. Biorąc pod uwagę omówioną przed chwilą zasadę nazywania całości nazwą części, jestem przekonany, że *Dojnowa* była obszarem plemiennym, zasłaniającym Litwinom Jaćwięż sensu stricto. Ośrodek plemienny Litwinów znajdował się koło Wilna i Trok, zaś Jaćwięgów — nad górną Czarną Hańczę. Stąd wniosek — niestety, bardzo ogólny — że *Dojnowa* mieściła się mniej więcej między Wileńszczyzną a Suwalszczyzną, przy czym należy wystrzegać się sugerowania dzisiejszym przebiegiem granic państwowych. Jeśli zaś wczesnośredniowieczna Litwa sięgała do Niemna²⁴³, to na terytorium *Dojnowa* zostałyby miejsce między tą rzeką a Jaćwiężą sensu stricto. W związku z tym warto przypomnieć, że właśnie na tym obszarze występują dziś jeszcze toponimy jak najwyraźniej jaćwięskie²⁴⁴. Nie wątpię, że skrupulatne badania osadnicze oraz związane z nimi archeologiczne i toponomastyczne przyniosą odpowiedź również na pytania, związane z obszarem *Dojnowa*. Jeśli idzie o nazwę, to warto podkreślić, że także i ona — podobnie jak Jaćwięży, *Polexii* i *Suwy* — porównaj niżej — pochodzi od hydronimu, dotychczas niestety nie

jak to zaobserwowaliśmy w odniesieniu do ziem jaćwięskich oraz południowo- i zachodniopruskich — również nie zna dziś formantów typu *-ape*. Także dane archeologiczne zaprzeczają związkom dorzecza średniej i dolnej Szesupy z wyraźnie zarysowanym obszarem Jaćwięży. (Por. C. Engel—W. Labaume, *Kulturen und Völker der Frühzeit im Preussenlande*, Królewiec 1937, mapy na str. 142, 178 i 180).

Nie miałem dostępu do prac, związanych z poruszaniem tu zagadnieniem: J. Sembrzycki, *Ziemie północne i zachodnie kraju żuwińskiego*, „Wisła”, 5 (1891) — też po niemiecku: *Die Nord- und Westgebiete der Jadzvinger und deren Grenze*, „Altpreussische Monatsschrift”, 28 (1891); S. Zajączkowski, *Studia nad dziejami Żmudzi wieku XIII*, Lwów 1925.

²⁴³ Por. H. Łowmiański, *Prusy pogańskie*, rozprawa w pracy zbiorowej pt. „Dzieje Prus Wschodnich”, t. I, z. 2, str. 20 i n.

²⁴⁴ Przypomniał o tym ostatnio J. Otrębski, *Dülgas, Beiträge zur Namenforschung* 8 (1957) str. 280—281 oraz *Jazyk Jatvjagov, „Voprosy Slavjanskogo Jazykoznanija”*, 5 (1961) str. 3—8.

zidentyfikowanego²⁴⁵. Prawdopodobnie formowanie nazw plemiennych na omawianych ziemiach bałtyckich wzmacnia wywód miana Jaćwięgów od Hańczy, a zarazem stanowi cenną wskazówkę metodyczną.

Korzystając z niej można się pokusić o odtworzenie nazwy terytorium, przylegającego do Jaćwięży sensu stricto od strony zachodniej, a raczej południowo-zachodniej. Tu właśnie znajdowała się zagadkowa ziemia *Polexia*, zamieszkiwana przez tajemnicze plemię *Pollexiani*, *Polesitae*. Przypuszcza się, że była to „polska nazwa na oznaczenie Jaćwingów”²⁴⁶. Moim zdaniem *Polexia* stanowiła część składową jaćwięskiego związku plemiennego. Na to, że Jaćwięż sensu lato na nie się dzieliła, zdaje się wskazywać odrębność Sudwy i *Dojnowy*. Poza tym *Dusburg*²⁴⁷ pisze wprost o „naczelniku — „alterius partis Sudowie”. Zresztą sam główny informator, Mistrz Wincenty Kadłubek podaje, że *Pollexiani* to pojęcie podrzędne wobec Jaćwięgów: „Sunt autem *Pollexiani* *Getarum* seu *Prussorum* genus, gens atrocissima...”²⁴⁸

Getae Mistrza Wincentego, drapującego swój napuszony styl w rzymską antyczną togę, to niewątpliwie Jaćwięgowie. Uważam, że w sąsiedztwie ich ściślejszych dziedzin należy szukać *Pollexian*. Dokumenty polskie i bulle papieskie, powstałe za pośrednictwem polskim, wymieniają wielokrotnie *Goleǳ* (*Galindię*) łącznie z *Polexią*. Poza tym według XIII-wiecznych dokumentów *Polexia* graniczyła z *Mazowszem*²⁴⁹. Trzeba przyznać, że są to informacje wyjątkowo obfite. Wskazują one na ziemię między *Goleǳią* (*Galindią*), leżącą mniej więcej na zachód od wielkich jezior mazurskich, a *Mazowszem* i Jaćwiężą sensu stricto.

Wszystko to razem wzięwszy prowadzi nas nad dwie łączące się z sobą rzeki, zwane dziś bardzo rozmaicie: *Legą*, *Legą*, *Lęgą* oraz *Lek*, *Lęg*, *Elk* i *Lyck*. Rzeki te w omawianej części ziem bałtyckich były ważnym elementem geograficznym. Od nich wzięły nazwy dwa jeziora i dwa nad nimi leżące miasta:

²⁴⁵ Ustalenie A. Salysa, por. S. Zajączkowski, *O nazwach...*, o. c., str. 193. Wysuwam przypuszczenie o charakterze hipotezy roboczej, że centrum obszaru plemiennego *Dojnowy* leżało między Łoǳziejami a Serejami. Nazwa — może od *Daina-balé* pod *Sven-teżeris* (Święto Jeziory). Por. K. Būga, *Liet. kalbos žodynas*, str. LXXXII.

²⁴⁶ S. Zajączkowski, *O nazwach ludu Jadzwingów*, str. 188; A. Kamiński, *Jaćwięż*, str. 19.

²⁴⁷ *Dusburg*, o. c., str. 219.

²⁴⁸ *Monumenta Poloniae Historica*, t. II, str. 421; rok 1192.

²⁴⁹ Por. np. *PUB*, t. I, 1, str. 203, nr 267, str. 226, nr 303; t. I, 2, str. 6, nr 10.

Elk (*Lyck*) i *Olecko* (Margradowa, Treuburg). Nazwę *Ləkō* : *Lukō* znali też dobrze ruscy wojownicy i przekazali ją swym latopiscem²⁵⁰. Krzyżacy słyszeli tę nazwę jako *Luke*, *Luko*²⁵¹. Polska forma brzmiała *Łek* (**Lęka*), zaś nazwa *Elk* powstała z połączenia **vę* *Lęku*, co zgodnie z zasadą wokalizacji i redukcji jerów dało prawidłowe *we Łku*, podzielone potem błędnie na *w Elku*, co zresztą ustalono już dawniej²⁵².

(Uważam, że *Polexia* była krajem, leżącym nad *Łkiem* (*Elkiem*). Sądzę, że wskazują na to dane nie tylko historyczne, ale również lingwistyczne. *Po-* w nazwie *Polexia* jest przedrostkiem. *-x-* w zapisach dokumentów (*Polexia*) oddaje najprawdopodobniej połączenie *k+s*, co zdaje się być śladem bałtyckiego pochodzenia nazwy *Polexia* mimo polskiej wokalizacji *u > e > e*. Podobnie spolonizowaną nazwą jest miano *Pogezania*, zawierające w sobie ten sam rdzeń, co pruskie *gudde* 'kierz, las'²⁵³. Czytając *Polexia* jako *Po-le k-sia* po odrzuceniu prefiksu i sufiksu otrzymujemy *-lek-*, to jest nazwę rzeki *Łek*, nad którą rozciągały się siedziby *Pollexian*.

Słowiański przedrostek *po-* jest odpowiednikiem bałtyckiego *pa-*. Oba mają to samo znaczenie. W toponimii używane były najczęściej do tworzenia nazw odrzecznych i odjeziornych, np. *Pa-sserie* : *Serie* (rzeka), *Pa-sserwynte* : *Serwynte* (jezioro), *Pa-deim* : *Deim* (rzeka) itd.¹⁵⁴ To samo zjawisko występuje na Litwie²⁵⁵. Mówimy *Pomorze*, *Powisłe*, *Poodrze*, *Polabie*. Mamy też nazwę plemienną *Polabianie*, poświadczoną we wczesnym średniowieczu²⁵⁶. Najważniejsze jednak jest to, że prefiks ten występuje w nazwach pruskich terytoriów plemiennych *Pogezania* i *Pomezania*, a Prusów uważa się przecież za najbliższych krewniaków Jaćwiągów.

²⁵⁰ Kronika Halicko-Wołyńska, rok 1251: *Лѣкъ* (*Lukъ*, Ch, P). PSRL, t. II, kol. 813

²⁵¹ G. Gerullis, *Die altpreussischen Ortsnamen*, str. 91.

²⁵² J. Rozadowski, *Studia nad nazwami wód słowiańskich*, PAU, *Prace Onomastyczne*, 1, Kraków 1948, str. 49 i n.

²⁵³ E. Fraenkel, *Die baltischen Sprachen*, Heidelberg 1950, str. 63.

²⁵⁴ G. Gerullis, *Die altpreussischen Ortsnamen*, str. 246.

²⁵⁵ J. Balčikonis, *Nazvanija litovskich naselennych punktov, obrazovannije ot nazvanij rek i ozer, „Lingua Posnaniensis”*, 7 (1959) str. 243—247; Badacz ten pisze, że „...bolešše vsego imeetsja nazvanij naselennych punktov s pristavkoj *pa-*” (str. 243) i cytuje cztery bite strony odpowiednich przykładów z samej tylko Litwy.

²⁵⁶ L. Niederle, *Původ a počátky Slovanů západních*, Praha 1919, str. 129.

Pełniejsza lingwistyczna i historyczna analiza nomenklatur *Polexia* i *Pollexiani* przedstawiona zostanie w odrębnym artykule. Tam też zostanie podany pełniejszy zespół argumentów, upoważniających do zlokalizowania terytorium *Polexia* nad rzeką *Łek*, czyli *Elk*, a tym samym do umieszczenia na nim jaćwięskiego plemienia *Pollexian*.

Przedstawione ujęcie kwestii jaćwięskiej pod wieloma względami różni się od dotychczasowych, które stawiały znak równości, a raczej identyczności między treścią, kryjącą się pod ostatnio wymienionymi nazwami. W proponowanym tu ujęciu są one odrębnymi plemionami, jednoczącymi się w państwo ponadplemienne. Procesy te mogły się rwać i powtarzać. Związek międzyplemienny mógł powstawać już to pod egidą *Sudzinów*, już to *Jaćwiągów*, co mogło się zaznaczać w nazwie aktualnego tworu politycznego. Wydaje się, że we wczesnym średniowieczu supremacja polityczna w „szczępie” jaćwięskim należała do *Jaćwiągów*.

Sytuacja „geopolityczna” plemion jaćwięskich w okresie przejścia od starożytności do wczesnego średniowiecza uległa bardzo poważnej zmianie. Sądzę, że wtedy właśnie uległy sławizacji bałtyckie dotychczas ziemie na południe od Biebrzy. Fakt ten mógł się przyczynić do tego, że „piemontem” plemion bałtyckich między Prusami a Litwą stała się *Jaćwięż*. Brak dostępu do odpowiednich materiałów nie pozwala mi stwierdzić, czy jej jądro zajmowało ziemie w porównaniu z sąsiednimi najurodzajniejsze, co mogło ułatwić jej umocnienie supremacji ekonomicznej i politycznej.

Niewątpliwie niemałe znaczenie miały też względy strategiczne. *Jaćwięż* miała bardzo solidne oparcie obronne w puszczech i bagnach nadbiebrzańskich²⁵⁷, zachowanych do dziś, a od zachodu — w systemie wielkich jezior mazurskich (Mamry-Śniardwy), umocnionym dodatkowo zwartym kompleksem leśnym²⁵⁸. Przedłużenie od północy stanowiła strefa puszczańska, z której do dziś utrzymały się: Puszcza Borecka i Puszcza Romnicka. Wolorów strategicznych od strony północnej przysparzały Wzgórza Szeskie oraz te, z któ-

²⁵⁷ W XIII wieku Słowianie nazywali je „Błotami Jaćwięskimi”. Por. A. Kamiński, *Jaćwięż*, str. 119 — na podstawie spostrzeżenia J. A. Humnickiego.

²⁵⁸ S. Srokowski, *Prusy Wschodnie, Studium geograficzne, gospodarcze, i społeczne Gdańsk-Bydgoszcz-Toruń*, 1945, str. 87; mapa: „Najważniejsze pod względem strategicznym kompleksy leśne i leśno-jeziorne w Prusiech Wschodnich” — obiekt, oznaczony nazwą: „Wschodnio-mazurski blok rozdzielczy”.

rych wypływa Czarna Hańcza, Szeszupa, Rominta i wiele innych rzek²⁵⁹.

/Może się wydawać, że nadmiernie pomnożyłem liczbę plemion jaćwieskich, obok Jaćwiegów sensu stricto wydzielając Sudwę, Dojnowę i Polexię. W związku z tym trzeba przypomnieć, że wczesnośredniowieczne plemiona zajmowały terytoria stosunkowo niewielkie./Na innym miejscu wskazywałem już na to, że plemiona słowiańskie zajmowały obszary mniej więcej wielkości przedzoborowych polskich powiatów²⁶⁰/ Podobnie było u ludów bałtyckich.

Najlepiej uwidaczniają to stosunki na ziemiach pruskich, których struktura plemienna dzięki Dusburgowi i innym stosunkowo obfitym źródłom znana jest najbardziej kompletnie. Dusburg²⁶¹ wylicza jedenaście *partes*, czyli *nationes* pruskich:

Terra Prussie in XI partes dividitur. Prima fuit *Colmensis* et *Lubovia*, que ante introitum fratrum domus Theutonice quasi fuerat desolata. Secunda *Pomesania*, in qua Pomesani. Tertia *Pogesania*, in qua Pogesani. Quarta *Warmia*, in qua Warmienses. Quinta *Natangia*, in qua Nattangi. Sexta *Sambia*, in qua Sambite. Septima *Nadrowia*, in qua Nadrowite. Octava *Scalowia*, in qua Scalowite. Nona *Sudowia*, in qua Sudowite. Decima *Galindia*, in qua Galindite. Undecima *Bartha* et *Plicka Bartha*, quae nunc major et minor Bartha dicitur, in qua Barthi vel Barthenses habitant. Vix aliqua istarum nationum fuit...”

Odjawszy polską Ziemię Chełmińską oraz jaćwieską Sudowę otrzymujemy dziewięć jednostek wyłącznie pruskich. Są to: Pomezania, Pogezania, Warmia, Natangia, Sambia, Nadrowia, Skalowia i Bartia. Przyjmuje się, że wszystkie te plemiona razem wzięte zajmowały przestrzeń tylko nieznacznie większą od obszaru przypisywanego Jaćwiegom²⁶². Być może, w tej szczodrości na rzecz Jaćwiegów jest trochę przesady, nie mało by też trzeba odliczyć na rozległe strefy graniczne, składające się z olbrzymich puszczy, jezior i mokradel/ Po tej redukcji pozostaje i tak w zupełności dosyć miejsca na wykrojenie czterech lub pięciu terytoriów dla plemion jaćwieskich, i to terytoriów wcale nie mniejszych od wyliczonych pruskich.

²⁵⁹ Czy nie należałoby nazwać tego obiektu „Wzgórzami Jaćwieskimi”?

²⁶⁰ Por. autora „Z zagadnień Polski plemiennnej”; *Uerizane* Geografa Bawarskiego — śląscy *Bierdzanie?*, *Sprakliga Bidrag*, vol. 4, Lund 1961, nr 17, str. 113—142.

²⁶¹ *Dusburg*, o. c., ks. III, r. 3.

²⁶² Por. np. mapki w Słowniku starożytności słowiańskich, Wrocław-Warszawa-Kraków 1961, t. I. cz. 1, str. 74 i n.

W sposób najbardziej pogładowy ilustruje te stosunki Sambia. Półwysep Sambijski po dolną Pregolę na południu i bagniska oraz puszcze nad rzeką Dejną (Deime) na wschodzie — był terytorium plemiennym Sambów, ludu między pruskimi bynajmniej nie najmniejszego. „Przymierzywszy” Sambię do Jaćwieszy sensu stricto, tj. mniej więcej do Suwalszczyzny z pewnymi przyległościami od strony zachodniej, każdy przyzna, że obszary te pokrywają się niemal dokładnie²⁶³.

Rozpatrzenie tej kwestii zdaje się popierać słuszność ujęcia, według którego ziemie, przydzielane dotychczas Jaćwiegom, to w rzeczywistości obszary, które zajmowały terytoria *kilku* plemion jaćwieskich. Uzasadnia to tym samym przedstawioną wyżej próbę zlokalizowania Jaćwiegów sensu stricto na ściśle określonej przestrzeni, tj. nad górną Czarną Hańczą. Ujęcie to usuwa też rażącą i niczym nie uzasadnioną rzekomą różnicę w strukturze „sieci” plemiennych ludów bałtyckich między dolną Wisłą a środkowym i dolnym Niemnem. Sądzę, że struktura ta na ziemiach między wielkimi jeziorami mazurskimi a Niemnem nie różniła się od ustroju pozostałych ziem między tą rzeką a Pomorzem, a także od zniesionego już wcześniej stanu, panującego w tym zakresie np. u Słowian zachodnich.

Analogia ze stanem u Słowian zachodnich, obserwacja procesów integrujących mniejsze twory polityczne, tj. plemiona, w organizmy wyższego rzędu, tj. związki plemiennne, pozwala zrozumieć lepiej część pozornych niezgodności i nieprawidłowości w występowaniu i zasięgu nazw etnicznych zespołu plemion bałtyckich między wielkimi jeziorami mazurskimi a Niemnem. Mam tu na myśli nieoczekiwane pojawianie się i równie nagle znikanie nazw takich jak np. Polexia. Podobne sytuacje obserwujemy u Słowian połabskich, np. nad Soławą (Saale).

Dla niemieckich sąsiadów Słowianie na wschód od tej rzeki byli Serbami. Ale zupełnie przypadkowe wiadomości źródłowe oraz skrupulatne badania, stosujące kompleks różnorodnych metod, pozwalają ustalić, że prócz dominującego plemienia Serbów, montujących związek plemienny, zamieszkiwały tam również całkiem znaczne plemiona Koledziców, Susłów, Dobniców i inne. W niektórych okresach państwo ponadplemienne Serbów przysłańało

²⁶³ Z tym zastrzeżeniem, że Sambia jest urodzajniejsza i ciągnęła dodatkowe dochody z handlu morskiego i z bursztynu.

swą wagą i trwałością pozostałych członków politycznego związku. Docho-
dziło wtedy do sytuacji, która wyraźnie przeziiera z „Geografa Bawarskiego”:
„Iuxta illis est regio, quae vocatur Surbi, in qua regione plures sunt, quae
habent civitates L”²⁶⁴.

Sądzę, że podobnie było ze związkiem plemiennym Jaćwięgów, którego
części składowe możemy ustalić jedynie w badaniu naukowym. Stwierdzenie
tej złożoności zespołu jaćwięskiego moim zdaniem umożliwi właściwą
ocenę realnej wartości poszczególnych pozornie płynnych i nieuchwytnych
etnonimów, ułatwia ich lokalizację i przyczynia się do postępu w badaniach
nad dziejami ludów bałtyckich, a także nad ich onomastyką.

W rozprawce niniejszej przedstawiłem propozycję ustalenia genezy nazwy bał-
tyckiego plemienia Jaćwięgów. Nawiązując do teorii prof. K.—O. Falka, który
ustalił etymologię nazwy rzeki Hańczy i odtworzył ją jako **Ant-ia* 'korytnica',
staralem się wykazać, że od niej pochodzi nazwa mieszkającego nad tą rzeką
plemienia — po bałtycku (w liczbie pojedynczej) **Ant-iv-ing-as*, po staro-
słowiańsku **Jet'vęgъ*, po polsku *Jaćwięg*. Uważam, że niektóre spośród ele-
mentów przedstawionej konstrukcji wymagają staranniejszej, bardziej kom-
petentnej „obróbki”. Zdaję sobie też sprawę, że niektóre z nich trzeba będzie
usunąć i zastąpić doskonalszymi. Do tego potrzebne jest skontrolowanie
przedstawionych dociekań i ich wyników przez zainteresowanych znawców.
Mając to na uwadze z satysfakcją powitam każdą rzeczową krytykę.

Badania nad przeszłością i językiem plemion jaćwięskich przedstawiają
wartości nie tylko lokalne, ograniczone regionem północnej części wojewódz-
twa białostockiego. Badania te poprzez stosowanie metody retrogresji i analogii
z pewnością okażą się pomocne w studiach nad podobnymi zagadnieniami
onomastyczno-lingwistycznymi i historycznymi najbliższych pokrewnych
zespołów etnicznych.

Nie trzeba też zapominać, że znajdujemy się na terenie, na którym lub
też w którego bezpośredniej bliskości kształtowała się bałto-słowiańska
wspólnota językowa. Zagadnienie to prowadzi wprost do kwestii praojczyzny
Słowian, jednego z najbardziej kapitalnych problemów północnoeuropejskiej
starożytności.

²⁶⁴ S. Zakrzewski, Opis grodów i terytoriów z północnej strony Dunaju czyli
t. z. Geograf Bawarski, Archiwum Naukowe, Wyd. Tow. dla Popierania Nauki Polskiej,
dz. I, t. IX, z. L, Lwów 1917, str. 4.

Badania nad pograniczem bałtycko-słowiańskim mają przed sobą rozległe
perspektywy metodyczne, metodologiczne i merytoryczne. Wykorzystanie
tych możliwości wymaga zespołowego wysiłku przedstawicieli wielu dyscyplin.
Toteż z uznaniem należy powitać prace Kompleksowej Ekspedycji Jaćwie-
skiej. Realizacja jej szeroko zakrojonych planów badawczych z zakresu arche-
ologii, językoznawstwa, historii i antropologii niewątpliwie przyniesie trwałe
rezultaty naukowe, między którymi z pewnością nie zabraknie kryteriów
do pełnej oceny przedstawionych wyżej dociekań²⁶⁵.

Lund, wiosną 1962 r.

²⁶⁵ Przypis korekt.: Na otrzymanej po zamknięciu rękopisu niniejszej rozprawy
podobnie regestu bulli z r. 1256 (por. wyżej, ryc. 3), nad zapisem, odczytywanym
przez wydawców jako *Jentuosi*, widnieje znak brachygraficzny (nad literą *u*), który być
może należałoby rozwiązać jako *en*. Może więc zapis ten trzeba by odczytać jako
Jentuensosi, co po wyłączeniu *o* odpowiadałoby prapolskiej formie **Jet'vęz'i*. Ale rzecz
ta wymaga sprawdzenia w oparciu o studium systemu skrótów paleograficznych,
stosowanego przez pisarza wchodzącego w grę kodeksu regestów.

ЯТВЯГИ

Краткое содержание

Диссертация начинается обзором существующих до сих пор толкований названия балтийского племени ятвягов, именуемых в польской научной литературе *Jadźwingi* или *Jaćwingi*. Это племя появляется на страницах истории в 983—1283 гг. Его страна находилась в крайне северо-восточной части нынешней Польши.

Автор отвергает объяснения, которые выводят название от „*jodas-wezas*”, черный рак (Е. С. Свежавски, 1887), от гипотетической реки **Jotva* (К. Буга, 1925), от копы (А. Брикнер, 1927), от **azwa*, кобыла (Е. Кухарски, 1928) и другие.

Представленное автором новое предложение этимологии названия ятвягов состоит в принятии генетической связи между рассматриваемым этнонимом и гидронимом (Черная) Ганча (*Hańcza*).

Название Ганча (по литовски *Ančia*) было объясняемо различным образом. Однако единодушно передается его в балтийской форме **Antia* (К. Буга, 1925; К.-О. Фальк, 1941; Р. Шмиттлейн, 1948; Г. Краге, 1955). Автор высказывается в пользу этимологии, представленной К.-О. Фальком, который связывает это название с латышскими словами *uõis, uõte*, 'eine Rinne'. Это объяснение находит сильную поддержку в физиографических условиях: Ганча течет по узкому и глубокому руслу (*koryto*). Кроме того его подкрепляют семантические параллели из гидрониматики славян, ближайших родственников балтов. Принимаются здесь в расчёт названия, как Корытница и т. п.

Затем автор составляет записи названия ятвягов, переданные в русских источниках, написанных кириллицей, а также в западно-европейских, написанных латинскими буквами. Русские источники позволяют установить восточнославянскую форму в виде **Ятвьягъ*. Соответствующие источники, писанные поляками, возникли по большей части в Польше или при посредничестве поляков. Между источниками особенно ценными являются папские буллы половины XIII века, заключающие записи *Jentuesones* и *Jentuosi*. Они приводят к реконструкции старшей славянской формы: **Jetvvegъ*. Опираясь на неё автор воспроизводит древнебалтийский вид **Antivingas (Ant-iv-ing-as)*. Корень названия (**Ant-*) он считает звеном, соединяющим балтийское название ятвягов (**Ant-ivingai*) с таким же названием Ганчи — **Ant-ia*.

После обсуждения перехода балтийского **Ant-* в славянское **Jet-*; *Jat-* автор рассматривает вопрос суффикса *-vinga-s* > *-vęgъ*. Он считает его формантом *-ing-*, употребляемым в древней этномастике северных индоевропейцев. Этот формант в рассматриваемом названии расширен с помощью элемента *-iv-*, что бывает явлением часто встречаемым в древнепрусской лексикологии, которая, как известно, весьма близко родственна ятвяжской.

Затем автор обсуждает вопрос перехода древнеславянского **Jet-* — в позднейшее польское *Jat'-* > *Jač-*. Этот вопрос не совсем ясен. Быть может, здесь имеем дело с фонетической диссимилацией или с русскими влияниями. Принимая во внимание непоследовательное употребление в нынешнем польском языке форм *Jadźwing*, *Jaćwing*, *Jaćwież*, *jaćwieski*, автор, опираясь на обильный материал источников, предлагает ввести в научную литературу унифицированные, исторически обоснованные формы. *Jaćwieg* (: *Jaćwieżyn*), *Jaćwież*, *jaćwieski*.

Как уже было упомянуто, лингвистические исследования указывают на связь племенного названия *ятвягов* (**Antivingai*) с речным названием *Ганча* (**Antia*). Это установление находит поддержку в «основном законе» формирования племенных названий м. п. у балтославянских народов. Оно состояло в том, что этнические названия образовались в первую очередь от водных, то-есть, речных и озёрных названий, как самых выразительных и продолжительных элементов поселенческого пейзажа — ср. *Висла*: *висляне*; *Сленжа*: *сленжане* (силезияне); *Спрева*; *спревяне*, *Вкра*: *вкряне* и т.д. Следовательно, 'ятвяг' обозначало тоже, что житель страны у верхней (Черной) Ганчи.

Связав генезис названия ятвягов с Черной Ганчей, автору кажется, что на пути этномастических исследований он установил центр ятвяжской племенной территории, получая таким образом адекватное сходство с данными истории, археологии и исторической географии. Это констатирование открывает новые перспективы на другие этнографические названия, связанные с Ятвязью.

Итак *Судву* (**Sudŭva*), заселенную *судинами*, название которых закрепил около 160 года александрийский ученый Птоломей, автор считает самостоятельной племенной территорией у реки *Судонии* (ср. К. Бугя, 1925), притока Шешупы (*Šešupė*), к северу от Сувальщины. — *Dainowe* была бы племенной территорией, считая в общем, между Сувальщиной и Неманом, а *Polexia* (*Po-lexia*) являлась страной на реке Лэк или Элк (*Łek*, *Eik*) и составляла территорию племени *Pollexiani*. Эти проблемы будут более подробно обсуждены в особых трудах.

Автор полагает, что эти племена (*Sudinoi*, *Dainowe*, *Pollexiani*) являлись ятвяжскими племенами и входили в состав племенного союза, образованного самым значительным и расположенным центрально племенем ятвягов. В связи с этим автор предлагает различать Ятвязь *sensu stricto* у верхней Черной Ганчи и Ятвязь *sensu lato*, обнимающую все ятвяжские племена. В общем, они жили на землях на север от Ятвяжских Болот, то-есть, Бебжанских Грядин, на восток от великих Мазурских озер, на запад от Немана и на юг от

Ромнижской Пущи и комплекса пущ, расположенного на средней Шешупе вплоть до Немана.

В заключение своей диссертации автор выражает уверенность, что исследование прошлого и языка, а в частности ономастики ятвяжских племен, имеет не только местное значение, ограниченное регионом северной части Белостокского воеводства. Эти исследования путем применения метода ретрогрессии и аналогии несомненно окажут помощь в изучении ономастически лингвистических и исторических вопросов у ближайших родственных этнических комплексов.

Это изучение требует коллективных усилий представителей многих дисциплин. Оно ведётся археологами, лингвистами, историками и антропологами в рамках Комплексной Ятвяжской Экспедиции. Осуществление её широко начертанных исследовательских планов несомненно принесет прочные научные результаты, между которыми наверно не будут отсутствовать критерии к полной оценке исследований, изложенных в настоящей диссертации.

THE JATVINGS

Summary

The treatise begins with a survey of recent interpretations of the *Jaćwięgowie* (the Jatvings), a Baltic tribe, called *Jadźwingi* or *Jaćwingi* in Polish literature; the tribe appeared in history in the years 983—1283. Their settlements were situated in the most north-easterly part of modern Poland.

The author opposes the views of those who deduced the name in question from *jodas-wežas* 'black crayfish' (E. S. Świeżawski, 1882), from the hypothetical **Jotva* river (K. Būga, 1925), from a spear (A. Brückner, 1927), from **azva* 'mare' (E. Kucharski, 1928) and others.

A new proposal for the etymology of the name of the Jatvings presented by the author, is based on the adoption of a genetic connection between the ethnonim and the hydronim (Czarna) *Hańcza*.

The river-name of *Hańcza* (*Ančia* in Lithuanian) was explained in different ways. For the most part it was reconstructed in its Baltic form **Antia* (K. Būga, 1925; K.-O. Falk, 1941; R. Schmittlein, 1948; H. Krahe, 1955). The author follows the view of K.-O. Falk, who links this name with Lettish (Latvian) words: *uõts, uõte* 'eine Rinne'. This explanation finds confirmation in physiographical features, the bed of the *Hańcza* river is narrow and deep. Moreover, it is confirmed by semantic parallels among river names of the Slavs, closely related to the Balts. Such names as *Korytnica* 'trough-river' should be taken into consideration.

Moreover, the author compares mentions of the name of the Jatvings in Ruthenian historical sources written in the Cyrillic alphabet and in West-European historical sources written in Latin letters. Ruthenian sources allow us to establish the East-Slavonic form **Jatъjagъ*. Historical sources in Latin concerning the Jatvings were written in Poland or connected with the Poles. Among others papal bulls from the middle of the 13th century, containing mentions such as *Jentuesones* and *Jentuosi* are of particular importance. An older Slavonic form **Jętsvegъ* can be deduced from them. On this basis the author reconstructs an ancient Baltic form **Antivingas* (*Ant-iv-ing-as*). He regards the radical (**Ant-*) as a chain linking the Baltic name of the Jatvings (*Ant-iv-ingai*) with the Baltic name of the *Hańcza* river: **Ant-ia*.

After having discussed the transformation of the Baltic **Ant-* into the Slavonic **Ję-*: *Jat-*, the author takes into consideration the suffix *-ivinga-s*: *-bvegъ*. He regards it as the suffix *-ing-*, which occurs in ancient ethnical names of the Northern Indo-European peoples. This suffix in the name under discussion has been widened with the element *-iv-* which appears frequently in old-Prussian vocabulary, most closely related to that of the Jatvings.

Further the author discusses the transition of the old Slavonic **Jet-* into the later Polish *Jat'* - : *Jać-*. It is not quite clear. Perhaps phonetic dissimilation or a Ruthenian influence took place there. Taking into consideration the fact that the forms *Jadźwing* : *Jaćwing*, *Jaćwież* and *jaćwieski* are used inconsistently in modern Polish, the author proposes, on the basis of abundant material, that the uniform and well-grounded forms: *Jaćwiąg* (: *Jaćwiężyn*), *Jaćwięż* and *jaćwięski* should be introduced.

As has already been mentioned, linguistic considerations indicate a connection between the tribal name Jatvings (**Antivingai*) and the name of the Hańcza river (**Antia*). This conclusion is supported by „first principle” of the making of tribal names among the Baltic, Slavonic and other peoples. This principle consisted in the formation of ethnical names chiefly after the names of rivers and lakes, thus after the names of the most distinct and permanent elements of landscape, see *Wisła* (the Vistula) : *Wiślanie* (the Vistulians) - *Ślęza* : *Ślężanie*, *Sprawa* (the Spræ) : *Sprewianie*, *Wkra* : *Wkrzanie* etc. Jatving would mean an inhabitant of the land upon the upper (Czarna) Hańcza river.

By having linked the origin of the name of the Jatvings with the (Czarna) Hańcza river, the author is of the opinion that he has established the nucleus of their tribal territory, which coincides with the data provided by history, archaeology and historical geography. This conclusion throws new light on other ethnical names connected with the Jatvings.

Sudwa (**Sudwa*), inhabited by the *Sudinoi* mentioned by Ptolemy, an Alexandrian geographer, about the year 160, is regarded by the author as a separate tribal territory upon the *Sudonia* river a tributary of the *Ššupė* (Szeszupa) river, north of the Suwałki region (Cf. K. Būga, 1925). *Dainowe* was a tribal territory situated, generally speaking, between the Suwałki region and the Niemen (*Nemunas*) river and *Polexia* (*Po-l e k-sia*) was the land upon the *Łek* or *Elk* river and was the tribal territory of the *Pollexiani*. These problems will more fully discussed in separate publications.

The author assumes that these tribes (*Sudinoi*, *Dainowe*, *Pollexiani*) formed a tribal union under the leadership of the most eminent and centrally situated tribe of the Jatvings. In connection with this, he proposes to distinguish *Jaćwięż* (the tribal territory of the Jatvings) sensu stricto upon the upper Czarna Hańcza river and *Jaćwięż* sensu lato covering the territories of all these tribes. Generally speaking, they lived on the territories to the north of the Biebrza swamps, to the east of the Great Mazurian Lakes, to the west of the Niemen (*Nemunas*) river and to the south of the Romincka Wilderness and the great wilderness upon the middle Szeszupa river up to the Niemen river.

The author concludes that the research on the history, the language and also on the place-names of the Sudovian tribes is not only of local importance, i.e. being confined to the northern part of Białystok Voivodship. This research with the use of different methods will be helpful in studies of linguistic and historical problems concerning the most closely related ethnical complexes.

These studies deserve collective efforts by representatives of many disciplines. Such examinations are carried on by archaeologists, linguists, historians and anthropologists of the Sudovian (= Jatvingian) Expedition Complex. The realisation of its wide research plans will certainly provide permanent scientific results and criteria by which the considerations presented in this treatise may be estimated.

93805

~~149~~/2

PROWIZORYGZNA MAPA PLEMION JACWIĘSKICH

●	Grody jacwieskie poswiadczone hist. i arch.	▬	Wody
○	Grody jacw ustalone na podstawie arch.	▬	Bagna
◐	Wsie jacw ustalone na podst. arch.	▬	Powyzej 200n
◑	Miejscowosci jacw na podst. historycznej	▬	Powyzej 250r.
◒	Miejscowosci jacw zlokalizowane hipotetycznie	▬	Lasy okolo 1200r.
◓	Miejscow. jac. na podst. lingwistycznej	▬	Lasy okolo 1800r.
◔	Grody polskie	▬	Terytonia plemion jacwieskich
◕	Grody litewskie	▬	Dasiesze miasta powiatowe
⊕	Przypuszczalne grodziska	○	
▬	Obiecna granica Polski		

Opracował Jerzy Natępa

0 5 10 15 30 km

